

Dissertatio historica de Philopoemene Megalopolitano

<https://hdl.handle.net/1874/315546>

DISSERTATIO HISTORICA

DE

PHILOPOEMENE MEGALOPOLITANO

QUAM,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

GERARDI JOHANNIS MULDER,

MATH. MAG. PHIL. NAT. ET MED. DOCT. ET PROF. ORD.

NEC NON

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS LITERARIAE DECRETO,

Pro Gradu Doctoratus

SUMMISQUE IN

PHILOSOPHIA THEORETICA ET LITERIS HUMANIORIBUS
HONORIBUS AC PRIVILEGIIS

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

ERUDITORUM EXAMINI SUBMITTIT

EVERARDUS JOHANNES VAN GORKOM,
Zutphaniensis.

A. D. XXVII M. JUNII A. MDCCCLIII, HORA III DIMIDIATA.

TRAJECTI AD RHENUM,
APUD KEMINK ET FILIUM, TYPOGR.
MDCCCLIII.

AVO CARISSIMO

EVERARDO JOHANNI VAN DER VEEN

ET

AVUNCULO DILECTISSIMO

JOHANNI VAN DER VEEN.

SACRUM

PRAEFATIO.

Post triennium in multis negotiis actum quum tandem otii aliquid nactus essem, dissertationem scribere statui, qua legi Academicae satisfacerem. Quum autem diu de argumento deliberare tempus mihi non concederet, optime facturum mihi visus sum, si illustrem eligerem ex antiquitate virum de cuius vita et rebus gestis exponerem. Ne vero quis ideo existimet me talem laborem minoris fecisse, fateor me et in opere aggrediendo difficultates multas praevidissem et in conficiendo magis etiam expertum esse, quanta doctrinae copia instructum esse oporteat qui vel minimam historiae partem recte ac diligenter tractare cupiat.

Quum igitur circumspicerem, quem virum potissimum deligerem, incidi in ea tempora, quibus Graeci pristino licet jam orbati splendore omnium tamen admirationem excitarunt nobili illa constantia, qua periclitantem libertatem a potentiorum dominatione defendere conati sunt. Mirabar, quum de tot viris illustribus peculi-ares libri scripti essent, neminem fere repertum esse qui Philopoemenem Megalopolitanum eo honore dignum habuisset. Quum igitur ab initio hunc virum magno-
pere admiratus essem ejusque incorruptam virtutem valde adamassem, operae pretium facturus mihi videbar, si in Philopoemenis vitam accuratius inquirerem, praesertim quum vulgo in historiarum operibus minus ei tribui existimarem quam ipsius res gestae poscere viderentur.

Quod igitur pro viribus praestare conatus sum benevolo animo accipite Vos imprimis, Ave carissime et Avuncule dilectissime! quos post immaturum parentum obitum quasi alteros parentes cognovi. Multa quidem deesse juvenili huic labori persuasum mihi habeo; at temporis mihi ad scribendum dati Vos certe rationem habituros confido.

Avide quoque hanc occasionem arripio, ut gratum

animum testificer erga omnes, qui opera sua viam ad artes doctrinasque mihi patefecerunt.

Nomine Vos compellare, Gymnasii Zutphaniensis Praeceptores doctissimi, Vos item, Athenaei Daventriensis Professores clarissimi! quorum innumera in me exstiterunt beneficia, supervacaneum existimo. Laus Vestra mea oratione major est; tantum precor, Deus O. M. Vobis rependat ea quae ego rependere numquam potero.

Neque minores Vobis, Academiae Rheno-Trajectinae Professores, V.V. Cll. quorum institutione vel in Literis Humanioribus et in Jurisprudentia vel in Mathematicis disciplinis frui mihi contigit, ex intimo pectore gratiae agendaae sunt pro maximis beneficiis, quae in perpetuum me Vobis devinæerunt. Si quid in variis disciplinis profecerim, id Vestrae imprimis operae me debere grato animo profiteor. Utinam in posterum etiam consiliis illis salutaribus uti mihi liceat, quibus usque adhuc benevoli mihi adjuistis!

Te vero, Vir clar. KARSTEN, aestumatissime Promotor, quibus verbis alloquar? Oratio me deficiat, si humanitatem Tuam satis praedicare velim, qua auxilio mihi egenti numquam non subvenisti. Dignas

grates ne dicere quidem Tibi possim; at persuadeas Tibi velim beneficiorum Tuorum memoriam me usque ad extremam vitae aetatem conservaturum esse.

Vos tandem, amici! quorum consuetudo in hac Academia mihi et gaudio et usui fuit, ut eodem animo me prosequi pergatis enixe rogo. Vivite felices meique memores estote!

Istam vero jacturam aliquatenus nobis compensat Plutarchus, qui in vita Philopoemenis opus deperditum Polybii in epitomen redegissee videtur. Nonnulla certe ex Aristocrate¹⁾, rerum Laconicarum scriptore, vel etiam e rhetorum declamationibus desumsisse censendus est²⁾.

Pausaniam quoque e Polybio hausisse quae de Philopoemene refert, comparatione cum Plutarcho instituta, statim apparet; modo brevius omnia retulit multaque omisit.

Quo tempore Romani magis magisque rebus Graecorum se immiscere coeperunt, Livius primarius fons nobis existit; sed de eo idem iudicium valet, siquidem, aequae ac ceteri scriptores, omnia fere, quae de Philopoemene narrat, vel e Polybii historiis vel e peculiari illo libro hausisse videtur.

Justinus, Polyaeus, Suidas, in voce *Φιλοποίμην*, nonnulla afferunt, quae tamen minoris sunt momenti.

Omnino igitur statuendum videtur, quae de vita

1) Plutarch. Philop. 16. De Aristocrate nihil fere constat. Scripsit autem *Λακωνικά*, Laconica, quorum librum quartum adducit Athenaeus III, pag. 82 E. Eundem citat auctorem Stephanus Byzant. in *Ἀβαντίς*, et vetus scholiastes Sophoclis ad Trachin. 270 (266 ed. Br.) cf. G. J. Vossius de Hist. Graec. pag. 506.

2) Philop. 2. *Ταῦτα μὲν οὖν ἐν ταῖς σχολαῖς περὶ τοῦ φιλοποιμένου λέγεται.*

In Animadverss. ad Moral. Vol. I, pag. 306. Wytttenbachius ita disseruit: «Vocabulum *σχολή* subinde ita usurpatur a Graecis et Latinis, ut significet *dissertationem* vel *disputationem continua oratione in schola a philosopho habitam* sive *dicendo* sive *legendo* sive postea *conscriptam.*» Cf. A. Westermann, *Geschichte der Beredtsamheit in Griechenland und Rom.* II, 81.

Philopoemenis nobis tradita sunt, maximam partem
e Polybii fonte fluxisse.

Ceterum de horum scriptorum meritis quum jam
permulti luculenter scripserint, nihil est quod dicam,
quare ad ipsum argumentum statim transibo.

II.

PHILOPOEMEN Megalopoli in Arcadia natus est circa a. a. Chr. 253, quod conjicere licet e duobus Plutarchi locis. In vitae cap. 5. enim narrat, eum triginta annos natum fuisse, quum Megalopolis urbs a Spartanorum rege Cleomene oppugnaretur¹⁾. Constat autem pugnam apud Sellasiam, quae insequenti anno²⁾ post excidium illius urbis accidit, commissam esse a. a. Chr. 221³⁾.

Alterum argumentum nobis praebet Plutarchus cap. 18., ubi annum gerentem aetatis septuagesimum Philopoemenem a Messeniis interfectum esse memorat, quod, testante Livio⁴⁾, consulibus M. Claudio Marcello et Q. Fabio Labeone (a. a. Chr. 183) evenit.

1) Plutarch. Philop. 5.

2) cf. Polyb. II, 54, 55, 65.

3) cf. Droysen, Geschichte des Hellenismus, pag. 549.

4) Liv. XXXIX, 45, 50.

Nobili genere ortus, quum majores ejus inter Arcades claritate maxime excellerent, patrem habuit Craugidem ¹⁾, qui de vita decedens filium infantem admodum reliquit. Liberalis educatio ei non defuit, siquidem Cleander, vir nobilissimus ex urbe vicina Mantinea, gratus ob accepta beneficia hanc curam suscepit. Hic enim potens inter cives suos, quum fortuna adversa usus esset, in domum Craugidis, quocum summa familiaritate conjunctus erat, profugit. Ab illo hospite quum vivus omni genere officiorum cultus esset, ut vices rependeret hospitalitatis, mortui filium praeclaro et vere regio modo instituit ²⁾.

Ut ad adolescentiam pervenit Philopoemen, sectari coepit Ecdemum ³⁾ ac Demophanem ⁴⁾, qui genere Megapolitani, sed ob odium tyrannidis profugi, Athenis exulantes, Arcesilai in Academia familiares fuerant. Hi philosophiam omnium aequalium maxime in vitae usum converterunt; facta enim conjuratione in Aristodemum ⁵⁾ tyrannum, patriam in libertatem vindicarunt; una cum Arato Nicoclem ⁶⁾, Sicyoniorum tyrannum, ejecerunt, et Cyrenaeis invocantibus, quum eorum civitas seditionibus laboraret,

1) Philop. I. Pausan. VIII, 49, 2. Suidas in voce. *φιλοπομην*.

2) Philop. I. *ἔθρεψεν αὐτοῦ τὸν υἱὸν ὀρφανὸν ὄντα, καθάπερ φησὶν Ὅμηρος ὑπὸ τοῦ φοῖνικος τὸν Ἀχιλλεῖα τραφεῖναι, γενναίαν τινὰ καὶ βασιλικὴν τοῦ ἥθους εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πλάσσειν καὶ αὔξειν λαμβάνοντος.*

3) Polyb. X, 25. Philop. I.

Plut. Arat. 5 et Paus VIII, 49, 2 habent *Ἐκδηλον*.

4) Apud Pausaniam, l. l. et Suidam in voce legitur *Μεγαλοφανίης*.

5) De Aristodemo cf. Plut. Agis, 3 et Paus VIII, 27, 11.

6) cf. Plut. Arat. 5, ubi solus Ecdemus memoratur.

et intestina quasi tabe langueret, res composuerunt et libertatem reddiderunt ¹⁾. Iidem id temporis in reliquis negotiis etiam Philopoemenis educationem sibi curae esse voluerunt, ut in communem Graeciae salutem philosophiae praeceptis excolerent adolescentem, qui haud dubie jam praeclari ingenii documenta dederat. Neque eorum opera irrita fuit. Talis enim evasit, ut eum auctore Plutarcho, *«ὥσπερ ὀψίγονον ἐν γήρα, ταῖς τῶν παλαιῶν ἡγεμόνων ἐπιτεκούσα τοῦτον ἀρεταῖς ἢ Ἑλλάδος, ἠγάπησε διαφερόντως, καὶ συνήύξησε τῇ δόξῃ τὴν δύναμιν. Ῥωμαίων δὲ τις ἐπαινῶν, ἔσχατον αὐτὸν Ἑλλήνων προσεῖπεν, ὡς οὐδένα μέγαν μετὰ τοῦτον ἔτι τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα γειναμένης, οὐδὲ αὐτῆς ἀξιον»* ²⁾.

Horum igitur convictu diu usus, mox inter aequales enituit et per totam fere vitam praecepta illa servavit, quibus adolescens fuerat imbutus. Sic quum eum docuissent fieri non posse, ut, qui in sua re familiari negligens esset, reipublicae recte praeccisset, neque a rapienda publica pecunia sibi temperaturum, qui sumptuosius viveret quam privati reditus ferrent, statim a prima adolescentia in victu ipso accuratus atque in omni apparatu tenuis fuit, rem vero suam adeo curavit, ut maximos labores ad eam augendam sustineret. Erat enim illi ager, viginti stadiis ab urbe remotus; eo quotidie a coena vel a

1) Polyb. X, 25. Philop. 1. Omnino philosophi illius aetatis summo libertatis studio flagravissee videntur; sic Aristoteles, qui Abantidam, Sicyoniorum tyrannum, occidit, etiam philosophus fuit. Plut. Arat. 3.

2) Philop. 1. cf. Plut. Arat. 24. Paus VIII, 52, 1.

prandio se conferebat, vespere ut unus quilibet operariorum in stramentis quieti se dabat, et, quum mane surrexisset, cum ceteris arabat, vites colebat, aliaque opera rustica faciebat.

In urbem reversus amicis suis aderat in negotiis privatis ac publicis. Ita lucrum, quod ex agricultura rediret, honestissimum ducens, pecuniam, quam ex praeda hostium sibi pararet, impendebat in equos, arma et ad redimendos captivos. Jam enim inde ab initio rem militarem valde adamabat omnemque disciplinam, quam ad illius usum aliquid conferre existimaret, summa diligentia amplectebatur.

Quotiescunque cives sui expeditionibus furtivis in fines Lacedaemoniorum praedandi causa incursabant, ille inter primos erat qui invaderent, inter ultimos qui recederent. Otium nactus, venando et, ut supra dixi, ruri laborando corpus agile ac robustum reddebat, porro omni studio se exercebat armis et in artem equitandi diligenter incumberebat. Quum vero luctari etiam sollerter videretur, ab amicis monitus, ut athleticae quoque exercitationi se daret, rogavit eos, numquid dexteritati in re militari tale studium detrimenti afferret. Illis ex vero affirmantibus, magnopere differre athletae et militis vivendi rationem, quum alter multo somno, perpetua saturitate, stas motionis et quietis vicibus augere deberet et tueri corporis habitum, alter omnis inaequalitatis patiens esse, praecipue vero assuefactus ad inediae ac vigiliis facile tolerandas, Philopoemen non modo et ipse rem respuit et irrisit, verum et postea, quum prae-

tor esset, quantum potuit, omni genere probrorum et contumeliarum disciplinam athleticam insectatus est, ut quae corpora, maxime ad bellicos labores apta, plane inutilia redderet ad necessaria certamina. Ceterum videtur jam a prima adolescentia tanto studio rei militaris flagrasse, ut prorsus contemneret tamquam ignavos ac inertes, qui istius disciplinae imperiti essent ¹⁾.

E praeceptis igitur et scriptis philosophorum tantummodo ea tangebatur, quae ad belli usum et ad virtutem pertinerent; ex Homeri carminibus ea solum attendebatur, quae ad fortitudinem excitare arbitraretur animos. Reliquorum scriptorum imprimis Euangeli ²⁾ commentarios de instruenda acie assidue tractabat atque accurate Alexandri res gestas cognoscebat, omnem existimans doctrinam ad agendum tendere oportere. Inde etiam spreto, quae in praeceptis de instruenda acie proponebantur, delineationibus, ipsorum locorum naturam ubique accurate perscrutabatur, et sive solus, sive cum aliis iret, omnia ad rerum usum referre conabatur. Praeclare hocce studium Philopoemenis declaravit Livius, cujus locum describere non alienum videtur.

„Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo; cum comites haberet, ab iis quaerebat, Si

1) Philop. 4.

2) De Euangelo, tactorum scriptore, nihil fere constat. Mentio ejus fit in Aeliani Tactice. initio.

„hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid,
 „si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adori-
 „retur, capiendum consilii foret? Posse instructos
 „recta acie, posse inconditum agmen, et tantummodo
 „aptum viae, occurrere. Quem locum ipse capturus
 „esset, cogitando aut quaerendo exsequebatur; aut
 „quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum
 „enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sar-
 „cinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea,
 „aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere, qua
 „coepisset ire via, an eam, qua venisset, repetere
 „melius esset; castris quoque quem locum caperet,
 „quantum munimento amplecteretur loci, qua op-
 „portuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset,
 „qua postero die castra moventi tutum maxime iter,
 „quae forma agminis foret” 1).

Profecto non mirandum, eum, quum tanta conten-
 tione animum ad illas res converteret, mox effecisse,
 ut e maximis difficultatibus facile se expediret; cujus
 rei plura documenta narrationis ordo nobis praebebit.

Simul autem nimio illo rei bellicae studio factum
 est, ut ambitio ejus non prorsus vacaret pervicacia;
 itaque, quum semper studeret Epaminondae imprimis
 aemulus esse, fortitudine quidem, sollertia et absti-
 nentia nequaquam illi inferior fuit, lenitatem vero,
 gravitatem ac humanitatem non valuit attingere 2).
 Verum de ingenio atque indole ejus plura in fine
 operis referam; nunc redeamus ad res ab eo gestas.

1) Liv. XXXV, 28. cf. Philop. 4.

2) Philop. 3.

III.

Triginta igitur annos natus erat Philopoemen, ut supra dixi, quum Spartanorum rex Cleomenes Megalopolim clam noctu adortus, oppressis custodiis, in urbem irrupit forumque occupavit¹⁾. Adeo inopinata ea res fuit, ut, priusquam sentirent Megalopolitani, intra muros rex staret. Mox clade animadversa, multi in fugam se converterunt, quantum possent rerum suarum secum rapientes; multi etiam, appetente die, tam singulari virtute hosti restiterunt, ut paene ejiceretur. Rex autem, omnibus opportunis locis occupatis, tandem urbe potitus est. Inter eos, qui summa fortitudine et audacia depugnarunt, imprimis eluxit Philopoemen, qui, spe conservandae urbis omissa, tantum effecit, ut major pars civium

---

1) Hieme anni a. Chr. 222.

in Messeniam effugere posset; occurrendo enim insequentibus hostibus et Cleomenis impetum in se retrahendo, civibus suis occasionem praebuit cum conjugibus liberisque evadendi. Ipse, equo amisso ac vulnere accepto, aegre postremus persequentium manus effugit.

Urbe expugnata, Cleomencs duos captivos, viros illustres ac principes Megalopolitanorum, Lysandridam et Thearidam, Messenen misit, qui civibus significarent, regem iis urbem et agrum cum omnibus bonis redditurum, si, relictis Achaeis, societatem et amicitiam secum jungere vellent.

Philopoemen, ut animadvertit cives suos libenter propositam conditionem accipere, consilio regis perspecto, ostendit iis, Cleomenem non benignitate vel humanitate quadam adductum, urbem reddere, sed, quo firmiter eam retineret, cives etiam sibi acquirere velle; fieri enim non posse, ut desidens tecta et moenia vacua servaret, verum haec quoque ei propter solitudinem elapsura. Talibus argumentis civibus persuasit, ut dona oblata repudiarent, utque fortunis, sepulcris, sacris, agris, patria, carissimis denique rebus omnibus carere mallent, quam datam Achaeis fidem prodere, qua ex re haud immerito conjicere licet, eum jam id temporis aliqua auctoritate apud cives polluisse¹⁾.

Insequenti aestate primum ostendit, quanta esset

1) De capta Megalopoli vid. Plut. Philop. 5. Cleomen. 23 sqq. Polyb. II, 55, 61. Paus VIII, 27, 10. 49, 3. cf. Droysen, p. 528 sqq.

in ipso rei militaris et artis imperatoriae peritia. Ut enim Macedonum rex Antigonus cum Achaeis agrum Lacedaemoniorum debellandi causa intrare tentavit, Cleomenes, hostium adventum exspectans, postquam reliquos aditus omnes praesidiis, fossis stratisque arboribus munivit, ipse cum exercitu, in quo ad viginti millia hominum erant, prope Sellasiam castra posuit¹⁾, e regionis situ conjiciens, illac hostem irrupturum. Neque opinio eum fefellit.

Antigonus enim, peditum millia fere viginti octo, equites mille ducentos secum ducens, per fauces, quae apud Sellasiam sunt, in interiorem partem Laconicae penetrare studens, hostem offendit, qui jam summa arte ac prudentia in eo loco, ipsa natura valido, castra muniverat.

Erant duo colles, quorum alter Eua, alter Olympus dicebatur, quos inter, haud procul a fluvio Oeno, via Spartam ducebat. Illos colles Cleomenes fossis vallisque communiverat, in Eua fratrem Euclidam cum perioecis et sociis collocaverat, ipse cum Lacedaemoniis et mercenariis occupaverat Olympum. Antigonus, quum hostem in omnia intentum esse animadvertisset nec sibi occasionem dari, eum per subitum impetum opprimendi, castra posuit ita, ut Gorgylum fluvium pro munimento haberet; ibi per aliquot dies commoratus, loci naturam perscrutatus

---

1) De situ Sellasiae vid. Polyb. II, 63. XVI, 16, 2, 8. Paus III, 10, 7. Liv. XXXIV, 28. cf. Rosz, Reisen und Reiserouten durch Griechenland, I, pag. 181.

est et, quo melius hostium animos cognosceret, identidem se proelii initium facturum simulavit.

Tandem vero inter reges convenit, ut acie decerarent¹⁾. Antigonus statuit ipse Macedones mercenariasque cohortes adversus regem ducere; Euclidae, qui Euam montem tenebat, reliquos pedites opposuit praeter mille Achaeos ac totidem Megalopolitanos, quibus cum equitatu in campi planitie circa viam, Spartam ducentem, locus designatus erat, ut hostium equitatus mercenariorumque parti in media acie oppositi essent.

Praeceptum erat Illyriis ac reliquis copiis, quibus cum Euclida res erat, ut collem invaderent, simul atque e proximis Olympo locis linteum attolli vidissent; Megalopolitanis autem et equitibus, ut, puniceo paludamento a rege sublato, impetum facerent.

Ubi igitur tempus manus conserendi advenit Illyriisque signum datum est, statim illi prodierunt et collem adscendere coeperunt. Cetrati vero, qui cum Cleomenis equitatu in media acie dispositi fuerant, animadvertentes, hostes a tergo nudatos esse, quia Megalopolitani atque equites, signo nondum dato, immoti stabant, subito magna vi collem adscendentes, eos adorti sunt et in summum discrimen adduxerunt²⁾; a fronte enim simul Euclidas cum suis

1) De pugna apud Sellasiam vid. Polyb. II, 65—70. Plut. Cleomen. 27, 29. Philop. 6. Paus. II, 9. VIII, 49, 5, 6. cf. Droysen, pag. 545 sqq. et W. Schorn, Geschichte Griechenlands von der Entstehung des ätolischen und achäischen Bundes bis auf die Zerstörung Korinths, 1833, pag. 130 sqq.

2) Polyb. II. 67. Plutarchus in vita c. 6 narrat cetratos illos ab

copiis e superiore loco eos premebat. Quum tam anticipati periculo socios premi animadvertisset Philopomen et quid inde futurum esset praevideret, primum praefectos regiois periculi admonere coepit, iisque ostendit non magni laboris fore, levem armaturam hostium opprimere idque ipsam occasionem suggerere. Quum vero persuadere iis non posset, sed ipsius consilia tamquam insanientis fastidirentur, ut qui admodum juvenis numquam ducis officio functus esset neque ulla auctoritate valeret, cives suos adhortatus, summa audacia in hostium equitatum impetum fecit.

Clamor igitur utrimque exortus est, quo exaudito, mercenarii, lacescentes Illyrios ceterosque, qui collem invaserant, quum proelium equitum adspexissent, mox, omisso priore consilio, in locum, quem antea tenuerant, reverterunt et equitibus succurrerunt. Ibi, quum proelium atrox committeretur, Philopomenis equus vulneratus est, quo facto ipse pedes¹⁾, equestri indutus lorica armisque ponderosis, in loco aspero, udo ac voraginoso dum graviter luctatur, utrumque femur simul transfigitur jaculo amentato. Ictus quidem letalis non fuit; quum vero spiculum ex altera parte exstaret, facile intelligitur, vulnus nequaquam leve fuisse. Praeterea funis, qui medio jaculo illi-

---

Euclida missos fuisse. Phylarchus apud Plut. Cleom. 28, proditione circumventam esse Euclidam, memorat.

1) Polyb. II. 69. Plutarchus affirmat, Philopomenem, quo magis regiois impelleret et hostes jam conturbatos acrius instaret, sua sponte equum dimisisse. Philop. 6. Secundum Pausaniam l. l. ad pedites descendit, in iis proelii discrimen fore arbitratus.

gatus erat, simul in corpus penetraverat, quam ob rem, qui circumstabant, extrahere lignum haesitarunt.

Quum interea undique summa vi pugnaretur, prae animi ardore pugnae exitum exspectare non potuit, sed femorum crurumque jactatione jaculo medio perfracto, fragmenta seorsim extrahi jussit¹⁾. Sic quidem expeditus, gladio stricto, in hostes impetum fecit, qua re magis etiam ardorem ac virtutem suorum inflammavit, et tandem effecit, ut prorsus fugaretur media hostium acies.

Haud minus feliciter Illyrii in Eua colle rem gesserunt, praesertim quum Euclidas imprudentia sua, qua adversariis collem adscendentibus, segniter restitit, quo majus scilicet spatium ad eos repellendos relinqueretur, suam ipse perniciem maturasset.

Duabus illis cladibus acceptis, Cleomenes, licet summa fortitudine depugnans, non potuit non succumbere tristi suo fato. Verum haec quandoquidem minus ad rem nostram pertinent, missa faciamus. Tantum animadvertere lubet, nisi Philopoemen adfuisset, verosimile esse, pugnam apud Sellasiam exitum prorsus contrarium habiturum fuisse.

Victoria potitus Antigonus dicitur Alexandrum praefectum equitum tentandi gratia interrogavisse, cur, signo nondum dato, proelii initium fecisset. Qui, quum id ultro a se factum negaret, sed ab adolescente quodam Megalopolitano invitum se ad pugnandum coactum affirmaret, rex quidem respon-

1) Philop. 6. Paus. VIII. 49, 6.

disse fertur, adolescentem illum magni imperatoris officio functum esse, quum opportunum tempus animadvertisset, illum vero, qui, dux quum esset, rei gerendae occasionem omisisset, imperiti adolescentis 1).

Magnam, ut par erat, Philopoemen ex eo certamine gloriam sibi paravit et ipse rex Macedonum eum sibi conciliare studens et permovere, ut secum militaret, praefecturam opesque ei obtulit; ille autem, animi ad obediendum minime accommodati sibi conscius, rem recusavit.

---

1) Polyb. II. 65. Philop. 6.

IV.

Rebus in Peloponneso compositis, quum quiescere non posset, quo magis rem militarem edisceret, in Cretam militatum abiit¹⁾. Ibi quum, diu inter viros bellicosos omnique astutia insignes versatus, variis modis bellum gerere didicisset et simul ex eorum frugali ac simplici victu fructum cepisset, in patriam revertit, quae fortitudinem ejus et sollertiam adeo admirata est, ut confestim post reditum praefectus equitum ab Achaeis crearetur.

Versabatur equitatus Achaeorum eo tempore in pessima conditione, cujus rei praecipue culpa praefectis imputanda erat. Hi enim, vel quod ob imperitiam rei militaris ne proximis quidem necessaria imperare audebant, vel quo equitum, ut qui sum-

---

1) Philop. 7. Pausan. VIII. 49, 7.

mum arbitrium haberent honores conferendi poenasque indicendi, favorem sibi conciliarent eorumque suffragia in proximis comitiis, quibus ad praeturam proveherentur, sibi captarent, plus aequo iis indulgebant atque in multis delictis connivebant. Qui autem rei equestris periti erant, prava aemulatione plus etiam damni patriae afferebant quam ceteri ambitiosa indulgentia.

Quum igitur, quo tempore Philopoemen magistratum iniit, equites ipsi plerumque militiam defugientes aliosque pro se in bellum mittentes, non modo rei equestris imperitissimi, verum etiam animis omnino abjectis essent, ille, ardore flagrans, tum urbes circumeundo juvenesque singulos compellando et ad belli studium incitando, tum, si res posceret, ignavos castigando, brevi effecit, ut, qui paulo ante in proelio plane contemnendi essent, mox hostibus terrori facti sint.

Non alienum videtur, paucis ostendere, quibus exercitationibus tantam rerum conversionem effecerit ¹⁾.

Praecipuae exercitationes, quas equitibus maxime necessarias ducebat, tales fuerunt. Primum eos assuefecit, ut singuli facile sive ad dextram sive ad laevam flecterent equos; tum vero, ut, in priorem locum reversi, se in partem oppositam reclinarent. Turmas ita instruxit, ut sine tumultu unum, duo

---

1) Exercitationes equestres, quas Polybius memorat Lib. X, cap. 21, 22, ad Philopoemenem, minime ad Scipionem pertinere, satis jam planum fecit Schweighäuserus in Adnotat. ad Polyb. Lib. X. cap. 21. 22. Cf. Philop. 7. Polyæn. VI. 4. 1.

vel tres quadrantes circuli describere conversione sua possent. Deinde ex utroque cornu, interdum etiam e media acie, citato gradu, singulos vel binos ordines equitum educebat rursusque, inhibito cursu, eos in turmae seu alae formam congregabat. Praeterea aciem nonnunquam in alterutrum latus instruebat, sive ordines interponendo sive oblique post terga praecedentium turmarum deducendo. Instructionem autem aciei in alterutrum latus, quae fit per inflexionem, non indigere censebat peculiari exercitatione, quoniam eadem fere ratione agmen in itinere uteretur. Denique quovis motionis genere accedere ad hostem et rursus recedere ab eo docendi erant; quare eos assuefecit, ut maxima celeritate aggredi possent, non modo ordines tenendo eorum, qui juxta se quique pone collocati essent, sed etiam justa inter turmas intervalla semper observando. Perniciosum enim ducebat, si equites, soluto turmarum ordine, proelium committerent, licet summa fortitudine pugnarent.

Hasce igitur exercitationes quum in singulis urbibus populo et magistratibus ostendisset, interjecto aliquo spatio, oppida denuo lustravit et circumspexit, num equites quae monstrata essent satis edidicissent, et num magistratus ipsi recte ac perspicue imperare suis nossent; nihil enim magis necessarium ducebat, quam ut singuli ordinum duces rei militaris periti essent.

Omnibus rebus ita praeparatis, equites ex oppidis in unum locum convocavit et ipse exercitationibus

praefuit. Neque semper in fronte agminis conspici-
batur, sed nunc ad dextrum latus, nunc ad sinis-
trum, nunc a tergo agminis omnia ipse assidue
circumspiciebat, quae recte fierent laudabat, quae
secus, corrigebat, denique in omnibus strenui ducis
officio fungebatur. Non enim praeclari imperatoris
esse censebat, semper inter primos conspici, ita ut
omnes eum viderent, ipse suorum neminem cerneret,
ac potius eum decere, exercitus ductandi peritum se
ostendere quam vitae prodigum, quod uniuscujusque
vel gregarii militis esset 1).

Sic vero assidua contentione tandem eo rem per-
duxit, ut equitatus summa dexteritate ac diligentia
omnes necessarios motus perficeret, utque quasi unum
corpus esse videretur, quod, nullo cogente, sponte
sua se moveret.

Brevi post pugna apud Larissum 2) illustri omni-
bus documento fuit, quantum mutatus esset Achaeo-
rum status. Eleis enim et Actolis apud fluvium il-
lum cum Achaeis concurrentibus, Eleorum equitum
praefectus Damophantus confestim in Philopoeme-
nem impetum fecit, qui adversarium, summa vi ag-
gredientem, fortiter excepit, et telo prius emisso ab
equo dejectum occidit. Duce interfecto, tota acies
inclinata est et mox omnes in fugam se converterunt.
Qua re imprimis inclaruit Philopoemen, quippe qui
et rei militaris peritia ductandique scientia nulli

1) Polyb. X. 22.

2) De pugna apud Larissum vid. Philop. 7. Pausan. VIII. 49. 7.
Suidas in voce. Cf. Liv. XXVII. 32.

cederet, et fortitudine atque audacia unus omnium maxime excelleret.

Itaque brevi post, circa a. a. Chr. 208, magna multorum consensione praetor Achaeorum creatus est, ac statim, ut antea equitatum depravatum ad meliorem disciplinam revocaverat, ita tunc, priusquam aliquid moliretur, peditibus multo majorem vim addidit¹⁾.

Erant autem eo tempore Achaei adolescentes ut ad belli studium parum alacres, sic ad magnificentiam et luxuriam valde propensi²⁾. Certabant inter se pulchris vestibus ac fastuoso victu, majores sumptus in res inanes faciebant quam reditus ferebant, sed de armis deque toto militari apparatu parum solliciti, militiam aut omnino detrectabant aut segniter certe obibant; ut verbo dicam, quae supra de equitibus dicta sunt, eadem de peditibus valebant.

Praeterea scutis utebantur, ob levitatem valde habilibus, sed adeo angustis, ut nequaquam corpora tegerent; hastae eorum multo breviores erant sarissis, quibus utebantur Macedones; quare eminus pugnantibus hostibus utique detrimenti aliquid sua celeritate ac levitate afferre poterant, simul vero ac cominus certandum esset, semper inferiores erant. Praeterea acie in globum conformata non utebantur, sed tali, quae nec sarissarum projectione a fronte esset munita, nec testudinem haberet ut Macedonum pha-

1) Philop. 9. Pausan. VIII. 50. 1. Polyæn. VI. 4. 3.

2) Polyb. XI. 9. Philop. 9.

lanx, quo fiebat, ut facile comprimerentur et disjicerentur. Philopoemen igitur docuit eos, rationem illam pugnandi, qua uti solerent, minime idoneam esse iisque persuasit, ut, armis mutatis, pro scutis oblongis et minoribus clypeos rotundos et majores, pro brevibus hastis sarissas adhiberent. Denique ita eos instituit, ut galeis, loricis ocreisque tecti, pro cursoria ac velitari pugna statariam meditarentur ac firmam.

At enim, quum prorsus demere vanam istam atque inanem ambitionem, qua jamdudum laborabant Achaei, non valeret, ille a rebus parum necessariis ad res utiles atque honestas gloriae studium et magnificentiae amorem revocans, iis persuasit, ut quotidianis impensis, quas antea in domos exornandas, in convivia paranda inque alias inutiles res facere soliti essent, omissis vel certe imminutis, armorum splendore ac bellici apparatus magnificentia inter se certarent. Adeo vero juveniles animos inflammavit, ut brevi post undique vasa atque utensilia, ex argento auroque facta, congererentur et in officinis contunderentur. Loricam autem suas inaurabant, scuta frenaque argento inducebant, in curriculis equos domabant et assidue armis se exercebant.

Feminae eodem ardore abreptae sunt, quippe quae manibus suis galeas ac cristas superbis coloribus pingent, et vestes militum stragulaque equorum floribus pictis exornarent.

Eventus igitur omnino respondit iis, quae aliquando Philopoemen in conventu Achaeorum dixerat, quum

affirmaret, nimiam comptus curam mulieri convenire et ei quidem non nimis modestae; armorum pretiosorum cultum viros fortes decere, quibus et suam et patriae libertatem tueri cordi esset; oportere igitur eum, qui vel ad decursionem vel ad expeditionem se accingeret, quum ocreas indueret, diligenter videre, ut hae magis quam calceamenta et crepidae essent aptae atque splendent; quando clypeum sumeret et loriam galeamque, ut haec mundiora essent et exquisitiora quam chlamys aut tunica.

Ea oratio a magnae auctoritatis viro opportune habita ¹⁾, summo omnium plausu excepta est et, ut modo vidimus, tantum studium inter Achaeorum adolescentes movit, ut vitae rationem plane mutarent.

---

1) Polyb. XI. 9. 10.

V.

Octo mensibus, per quos Philopoemen populares suos diligenter armis exercuit, praeterlapsis, Achaei adeo jam suis viribus confidebant, ut sibi quasi invicti viderentur bellique ardore flagrarent. Neque ita multo post ¹⁾ tempus adfuit, quo et milites virtutem ostenderunt, et dux ipse summam sibi gloriam paravit.

Quum enim Machanidas ²⁾, Lacedaemoniorum tyrannus, qui fretus magnis mercenariorum copiis jam saepius antea Achaeos infestaverat, nunc denuo iis insidiaretur, Philopoemen, accepto nuntio, copias suas Mantineam congregavit. Quo facto, tyrannus postero die Tegeae primo diluculo milites pro tem-

1) Aestate anni a. Chr. 207.

2) Polyb. XI. 11 sqq. Philop. 10. Pausan. IV. 29, 10. VIII. 50, 2.

pore adhortatus, ipse quoque ad Mantineam tetendit aciemque instruxit; dextro cornui phalangis ipse praeerat, ad utrumque latus mercenarios collocaverat, et pone hos, carros catapultis aliisque tormentis bellicis onustos. Eodem tempore Philopoemen copias tripartito divisas ex urbe Mantinea eduxit; Illyrios et loricatos, simulque mercenarios atque expeditos omnes via ad Neptuni fanum ducente procedere iussit; quae proxima erat occidentem versus via phalangem excepit; equites denique Achaeorum per proximam huic viam egressi sunt.

Primum expeditis, ut collem occuparent modica altitudine ante urbem viae imminentem fanoque Neptuni adjacentem, praecepit; prope hos, meridiem versus, loricatos et cum his conjunctos Illyrios collocavit; phalangem instruxit juxta fossam, quae per medios Mantinensium campos aedem versus Neptuni tendebat, et juxta hos, in dextro cornu, Aristaenum Dymaeum equitibus Achaeis praefecit; ipse in laevo cornu mercenarios ducebat.

Quum prope jam in conspectu essent hostes, phalangis ordines equo praetervectus, adhortatus est milites, paucis quidem verbis, quae autem praesens periculum satis significarent. Id imprimis eos monere studebat, adversarios pro turpi et ignominiosa servitute dimicare, ipsos pro illustri omnique praeconio celebranda libertate.

Major pars illius orationis exaudiri non potuit, quia milites fere omnes singulari fiducia affecti tanta alacritate ejus verba exceperunt, ut imperato-

rem adhortantem bono animo esse magno clamore juberent, et ultro, ut signum daret proelii, peterent.

Machanidas, initio phalange in longum directa, dextrum cornu adversariorum aggressurus videbatur; ubi propius accessit, atque idoneum locum nactus est, subito in dextram inclinavit aciem et tam longe extendit, ut suum dextrum cornu Achaeorum sinistro opponeret; praeterea tormenta ac catapultas justis intervallis ante totam aciem locavit. Quo motu conspecto, Philopoemen statim suspicatus, machinis eum phalangis cohortes perculsurum atque universam aciem conturbaturum, ut consilium adversarii dirimeret, sine mora per Tarentinos initium pugnandi fecit, quum loca circa Neptuni fanum plana essent, et ad equestrem pugnam valde accommodata.

Machanidas igitur a proposito deterritus, idem facere coactus est, et suos item Tarentinos in hostes immisit. Ibi aliquamdiu soli Tarentini inter se magna vi dimicarunt, paulatim vero etiam expediti, suis, quum opprimerentur, succurrentes, proelio se immiscere coeperunt, tandem omnes mercenarii utrimque ad pugnam capessendam adducti sunt.

Primum anceps fuit proelium, quum ab utraque parte summa fortitudine certaretur; reliquae copiae expectantes, utram in partem se pulvis converteret, diu exitum conicere non potuerunt, quandoquidem utraque pars per diu eundem tuebatur locum, quem ab initio occupaverat. Tandem tyranni milites mercenarii, qui et multitudine et usu plus vale-

bant, superiores facti, adversariorum ordines inclinarunt.

Neque id mirandum. Quemadmodum enim in libera civitate ipsi cives majore alacritate et contentione dimicant, quippe qui pro libertate et salute, pro aris et focis certent, plebs vero urbana tyranno subjecta segnius in certando se gerit, sic contraria prorsus ratio in mercenariis valet. Qui enim a tyranno conducti contra hostes ducuntur, pro mercede sua praemiisque pactis periclitantur; nec metuendum iis, ne post partam victoriam dimittantur, quum ipsi firmissimum sint tyrannidis praesidium; quibus autem libera respublica utitur, his idem stimulus deest, quoniam plerumque civitas, libertatis adversariis summotis, statim auxiliares copias dimittit.

Mercenarii igitur, qui a partibus stabant Machaonidae, tam fortiter tantaque vi pugnaverunt, ut ne Illyrii quidem et loricati, qui in subsidiis erant, eorum impetum sustinere potuerint, sed omnes, soluto ordine effusaque fuga, Mantineam urbem, septem modo stadiis remotam, petierint.

Tunc vero, ubi Achaeorum res tota deperdita videbatur, praecipue enituit invicta constantia Philoemenis, et reapse apparuit, quantus qualisque dux belli esset. Ut enim, quanta vi poterat, fugam mercenariorum singulos eorum duces compellendo et ad resistendum hortando impedire conatus est, sed frustra esse omnia neque rem in eo cornu restitui posse vidit, non tamen animo abjecto de felici exitu desperavit nec fugam petiit; immo majore etiam

contentione omnes hostium motus attendit, numquid forte, re prospere gesta elati, offenderent. Namque optime sciebat, in bello saepe, qui initio velut certa victoria confisi essent, mox exiguo casu vel errore spe sua delapsos succubuisse. Quod idem tunc accidit. Tyrannus enim, omnibus mercenariis, qui in sinistro Achaeorum cornu steterant, turbatis ac fugatis, non, ut prudentem ducem decuit, confestim reliquas adversariorum cohortes, ab altero latere nudatas, aggressus est, quo facto verosimiliter brevi conturbatae fuissent, sed juvenili ardore atque audacia abreptus, effusis cohortibus, fugientes persecutus est, quasi metus ipse non sufficeret ad eos, qui semel terga dedissent, prope ad ipsas oppidi portas compellendos.

Philopoemen, quum suos a fuga retinere non potuisset, ad phalangem se convertit, atque hostes persequentes praeterlabi suas copias passus, statim primas phalangis cohortes produxit in eum locum, qui a fugientibus desertus erat; sic quidem et tyrannum ejusque mercenarios a reliquo exercitu disjunxit, et ultra hostium aciem cum suis constitit. Tum milites adhortatus est, ut, nequaquam solliciti de clade accepta, bono animo essent et, signo dato, fortiter aggredierentur; Polybio Megalopolitano praecepit, ut Illyrios, loricatos ac mercenarios, qui vel superessent vel e fuga se collegissent, congregatos quam citissime a tergo phalangis in subsidiis collocaret, et reditum hostium, qui fugientes persequabantur, observaret.

Lacedaemonii, re a mercenariis suis bene gesta elati, signum non exspectarunt, sed statim sarissis inclinatis in hostem impetum fecere. Summa igitur alacritate progressi, quum ad fossae marginem venissent, non dubitarunt eam ingredi, tum quia difficile erat in tali discrimine terga vertere, tum quia nihil prohibere videbatur, quominus fossam aqua omnique impedimento vacuam transirent, quum praesertim per lenem clivum descensus in eam esset.

Ut vero Philopoemen illos temere et solutis ordinibus in eam descendere vidit, tempus rei gerendae adesse arbitratus, statim phalangitis signum dedit, ut inclinatis sarissis in hostem impetum facerent.

Achacis igitur uno impetu et magno clamore invadentibus, Lacedaemonii, qui eo ipso tempore e fossa adscendere festinabant, cum adversariis ex inferiore loco dimicare coacti, primum turbati, mox partim in ipsa fossa tam ab hostibus quam suis oppressi perierunt, partim fugati sunt. Sic contra omnium fere exspectationem victoria fuit Achaeorum; et haud dubie felix istius proelii exitus solius ducis consilio tribuendum fuit. Non enim fortuito res ea ita evenit, verum Philopoemen jam ab initio omnia diligenter secum reputaverat; sperabat enim fore, ut tyrannus, quum copiis admotis, ad fossam non provisam accessisset, aut transitum metuens recederet eoque facilem victoriam adversariis praerberet, aut temere si in fossam descendisset, ea clade afficeretur quae reapse contigit.

Lacedaemonii igitur passim ac solutis ordinibus in

fugam se converterunt, quos Achaei persecuti sunt. Attamen praetor ipse, quamvis laeta potitus victoria, otiosus non fuit, sed, quod reliquum erat operis perficere studens, operam dedit, ne tyrannus manus suas effugeret. Qui postquam cum mercenariis a persequendo rediit, et victoriam sibi ereptam suosque fusos ac profligatos vidit, statim comitibus in unum coactis, per medios hostes effuse dispalantes percurrere tentavit. At illi, quum propius pontem fossae accessissent eumque ab Achaeis custodiri vidissent, animos despondentes consilium omiserunt et pro se quisque salutem sibi quaesiverunt. Tyrannus igitur, quia per pontem transire nequibat, juxta fossam obequitans, anxie circumspexit locum, qua evadere posset. Duo eum sequebantur comites, Anaxidamus et unus e mercenariis. Philopoemen, simul ac Machanidam e paludamento purpureo et equi ornatu agnovit, relictis pontis custodibus, quos jussit nulli mercenariorum parcere, ut qui semper Spartaе tyrannidem sustentarent, ipse cum Polyaeno ac Simmia, quos in proeliis secum ducere solebat, in altera parte fossae tyrannum observavit et transitum ejus prohibuit. Aliquamdiu eo modo juxta fossam equitarunt; ἦν δ' ἔψια, ut Plutarchus dicit, οὐχ ὡς στρατηγῶν μαχομένων, ἀλλ' ὥσπερ θηρίῳ πρὸς ἀλλήν ὑπ' ἀνάγκης τρεπομένῳ δεινοῦ κνηγέτου, τοῦ Φιλοποίμενος, συνεστῶτος 1).

Tandem equus tyranni robustus ac ferox, utrimque

1) Philop. 10.

calcaribus concitatus, ausus est fossam transsilire, et pectore in eam impacto, prioribus pedibus rursus se attollere tentavit; eo ipso tempore Simmias et Polyaeus ambo advolarunt, et hastas in tyrannum inclinarunt; quos praevertens Philopoemen, ut adversarii corpus equi capite in altum sublato tectum vidit, suum equum paululum deflexit hastamque magna vi emisit, quo ictu tyrannum exanimem dejecit.

Machanidae comitum alter item interfectus est, alter evasit. Simmias autem, capite tyranni abscisso, ad suos, qui hostem persequabantur, properavit, quo magis eorum animos nuntio allato accenderet; quo facto ipsa urbs Tegea primo impetu capta est.

In eo proelio Aethaei, paucis modo suorum amissis, Lacedaemoniorum ad quatuor millia occiderunt, plures etiam vivos ceperunt, et omnibus impedimentis armisque potiti sunt. Postero autem die, jam nullo resistente, Laconicam invadentes, ad Eurotam castra posuerunt. Ita unius viri arte ac sollertia imperatoria factum est, ut, qui diu a suis finibus prohibere hostes non potuissent, nunc ipsi per totam hostium regionem impune vagarentur omniaque raperent. Aethaei igitur tantopere cum admirati sunt, ut statuum ei Delphis posuerint, qua repraesentatur tyrannum hasta sua feriens¹⁾.

---

1) Philop. 10.

VI.

Circa annum a. Chr. 205, instante Nemeorum festo, quum Philopoemen iterum praetor esset et ludorum gratia feriretur, primum Graecis, qui undique confluerant, phalangem suam omnes motus summa celeritate edentem ostendit, eoque omnium admirationem excitavit¹⁾. Deinde citharoedis inter se certantibus, magna stipatus caterva juvenum, militaribus paludamentis ac purpureis tunicis indutorum, qui omnes et corporis robore insignes et eadem fere aetate erant, iidemque tum ob multa prospere gesta certamina animosi, tum erga ducem summa reverentia conspicui, in theatrum ingressus est. Ipso hoc temporis momento forte fortuna Pylades, Mega-

---

1) Philop. 11. Pausan. VIII. 50, 3.

lopolitanus, fama inclytus citharoedus, canebat ver-
sum illum ex Timothei¹⁾ Persis:

Κλεινὸν ἐλευθερίας τεύχω²⁾ μέγαν Ἑλλάδι κόσμον.

Quum vero carminis gravitas optime congrueret
cum voce canora ejus qui recitabat, omnes ingenti
cum plausu in Philopoemenem oculos conjecerunt, et
summa laetitiae significatione majorum tempora ac
virtutes in animum revocarunt.

Et profecto, ut ait Plutarchus³⁾, quemadmodum
equi, uni domino assueti, ubi alius frena regit, tre-
pidant atque ferociunt, sic Achaeorum milites, alio
duce, abjectis erant animis; illum unum circum-
spiciebant, quem simul ac vidissent, statim alacres
bonoque animo progrediebantur. Eo enim ducente,
semper victores fuerant, et simul illius famam et
nomen ipsum a hoste reformidari animadvertabant.
Cujus rei plura exempla referre licet.

Philippus enim, Macedonum rex, arbitratus, si
Philopoemen e medio sublatus esset, Achaeos iterum
sibi subjectos fore, insidias illi Argis⁴⁾ commo-
ranti struxit, quibus detectis, universa Graecia regem
abominata odioque persecuta est.

Boeoti vero Megaram, quod a suis partibus ad
Achaeos defecisset, obsidentes, quum jam in eo esset,
ut urbe potirentur, falso nuntio allato, Philopoeme-

1) De Timotheo Milesio, tragico poeta ac lyrico, Euripidis aequali
vid. Fabricii Bibl. Gr. II. p. 325.

2) Pausanias VIII. 50, 3 habet τεύχων.

3) Philop. 12.

4) Philop. 12. Pausanias VIII. 50, 4. memorat Philippum mi-
nistros suos Megalopolim misisse. Cf. Justin. XXIX. 4.

nem obsessis opitulaturum advenire, statim incepto destiterunt et, scalis etiam quae jam muris admotae essent relictis, celeriter fugam petierunt ¹⁾).

Spartae brevi post Machanidam interfectum, Nabis tyrannidem occupavit, qui Peloponnesiorum primos aggressus est Messenios ²⁾, et subito quum invasisset, primo impetu urbem Messenen cepit. Philopoemen, qui id temporis nullo magistratu fungebatur, praetori Lysippo persuadere tentavit, ut Messeniis oppressis auxilium ferret. Praetor consilium abnuvit, urbem a tyranno jam occupatam dicens, qua tamen re non deterritus Philopoemen cives suos, ne injuriam illam sociorum aequo animo ferrent, cohortatus, tanto ardore inflammavit, ut frequentes privatum ³⁾ ipsum sequerentur, arbitrati praestantissimo cuique, quasi natura ipsa perpetuo imperatori, obtemperandum esse. Nec tyrannus eorum adventum exspectavit, sed, audito nomine Philopoemenis, licet in ipsa urbe castra metatus esset, per

1) Philop. 22. Pausan. 1. 1.

2) Sic Pausanias VIII. 50. 5. Apud Polybium XIII. 8. primos Megalopolitanos infestasse Nabis videtur.

3) Sic Plutarch. Philop. 12: *Νάβιδος δὲ, τοῦ μετὰ Μαχαλίδαν τυραννοῦτος Λακεδαιμονίων, Μεσσηνίην ἄφνω καταλαβόντος, ἐτύχηκε μὲν ἰδιώτης ὡς τότε ὁ Φιλοποίμην, καὶ δυνάμεως οὐδεμιᾶς κύριος· ἐπεὶ δὲ κ. τ. λ.* In comparatione Philopoemenis cum Flaminio idem auctor plane contraria scripsit: *Στρατηγὸς μὲν γὰρ ὦν, Νάβιν ἐξέβαλεν ἐκ Μεσσηνίας, καὶ Μεσσηνίους ἠλευθέρωσεν· ἰδιώτης δὲ, Διοφάνην, τὸν στρατηγὸν, καὶ Τίτον ἐπερχομένους ἀπέκλεισε τῆς Σπάρτης, κ. τ. λ. cap. 3.* Schornius pag. 209 nomen στρατηγὸν non de praetore sed de quovis duce hoc loco dictum putat; verum dubito, num ita difficultas dematur. Mihi potius Plutarchus sui ipsius immemor, ut nonnumquam alibi, erravisse videtur.

aversam portam celeriter suos abduxit, satis ducens, quod incolumis inde effugisset¹⁾. Sic et Messene vel solo nomine praeclari viri servata est.

Proximo anno (a. a. Chr. 201) Philopoemen tertium praetor creatus Nabidi, quum crebris rapinis Achaeos lacesseret, insidias struxit. Tegeae enim dum erat, computatis singularum urbium Achaeorum intervallis, in remotissimas perferri jussit epistolas a se scriptas, quibus inclusae erant aliae, singulis deinceps oppidis, in vicina regionis parte sitis, reddendae. Scripserat autem magistratibus, ut statim post acceptas litteras omnes juvenes colligerent eosque, quinorum dierum cibariis et quinque drachmis datis, armatos ad proximam urbem ducerent, simul hujus magistratui epistolam inclusam traderent. Quia autem non omnia oppida, quae remotissima erant ab Tegea, pari intervallo distabant, non eodem tempore, sed pro ratione intervalli, aliis serius, aliis ocius litteras reddi jussit. Quo effecit, ut nemo sciret, quale inceptum esset, nec quo copia illae ducerentur; tantummodo singulis mandato accepto patuit, in proximam urbem proficiscendum esse. Tali strategemate usus est Philopoemen, ne tyrannus per speculatores, quos multos quoquoersus emissos constabat, de consilio suo ante certior fieret quam tempus adesset rei gerendae.

---

1) Philop. 12. Cum Plutarcho discrepat Pausanias, affirmans Nabidem ἐπισπώνδαν ex urbe Messene excessisse. Cf. IV. 29. 11. VIII. 50, 5.

Sic uno die ex omnibus Peloponnesi partibus cuncta Achaeorum juvenus per diversas portas armata Tegeam intravit. Jam vero practor delectam suorum manum miserat, qui nocte in Laconica circa Sellasiam acta, postero die, luce exorta, circumjacentes regiones depopularentur. Praeceperat autem iis, ut, mercenariis tyranni irruentibus, Scotitam ¹⁾ versus confugerent; ceterum Didascalondae Cretensi, cui de universa re mandata sua dedisset, imperanti obtemperarent. Illi igitur alacriter quae imperata erant facessitum abierunt; ipse, quum Achaeos tempori coenare jussisset, copias ex urbe eduxit, et citato gradu nocte progressus primo diluculo exercitum in insidiis collocavit circa Scotitam, qui locus inter Tegeam et Lacedaemonem jacebat. Mercenarii, qui Pellenae in praesidio erant, ubi e speculis Achaeos (quos praemisera Philopoemen) populantes regionem viderunt, statim, ut solebant, summa audacia impetum in eos fecerunt, quos ex praecepto terga dantes temere insecuti, mox in ea loca devenerunt, ubi totum Achaeorum agmen in insidiis collocatum erat. Qua inopinata re consternati partim occisi, partim capti sunt ²⁾.

Ideo Nabis, artem ac sollertiam Philopoemenis metuens, quamdiu ille magistratu fungebatur, Achaeorum agris abstinuit; proximo anno, ubi imperium a Philopoemene ad Cycliadam, nequaquam parem illi

1) Cf. Pausan. III. 10. 6.

2) Polyb. XVI. 36, 37.

ducem, translatum et auxilia Achaeorum dilapsa vidit, bellum renovavit, neque solum finitimos agros vastavit, sed etiam ipsis urbibus terrorem incussit.

Achaeis igitur in concilio Argis consultantibus de bello Nabidi inferendo, subito Macedonum rex Philippus, cui jam bellum a Romanis instabat, concioni supervenit pollicitusque est, se tyrannum debellaturum, si ipsi vicissim suis oppidis praesidio esse vellent. Achaei autem metuentes, ne bello adversus Romanos implicarentur, foedus illud abnuerunt; quare rex, de spe sua depulsus, mox e Peloponneso in Atticam rediit ¹⁾. Inde Nabis, novos spiritus sibi sumens, fines Megalopolitanorum devastavit, civesque, intra muros compulsos, magna vi oppugnare coepit.

Tot tantisque difficultatibus pressa civitate, quum hostis prope in portis castra metatus esset, cives autem urbis vias conscrerent, ne fame perirent, Philopoemen e Peloponneso exiit et Gortyniis rogantibus, ut belli ducem ipsis se praerberet, in Cretam abiit ²⁾. Non satis constat, quaenam causa hujus consilii fuerit. Fuerunt jam antiquitus, qui dicerent eum, quippe privatum, otio usum esse ad Gortyniis opem implorantibus succurrendum; otiari enim eum non potuisse ac semper ut aliis bonis sic bellica etiam virtute utendum esse censuisse ³⁾. Manifesto

1) Liv. XXXI. 25. Ceterum jam antea Philopoemen, tertium praetor, foedus cum Philippo prohibuisse videtur. Cf. Polyb. XL. 8, 6. Justin. XXIX. 4.

2) Philop. 13. Pausan. VIII. 50, 6.

3) Philop. 1. 1.

id significavit, quum, Ptolemaei legato aliquando regem hunc laudante, quod et milites quotidie exerceret et ipse armis tractandis corpus suum assiduo labore firmaret, ille palam vituperavit talia curantem regem, quippe qui provecta aetate, nulli rei gerendae intentus, in ludicris tantum exercitationibus occupatus esset ¹⁾.

Megalopolitani autem discessum ejus aegre tulerunt, et se proditos arbitrati, exsilium ei irrogare voluerunt, quod tamen Achaei, Aristaeo praetore in urbem Megalopolim legato, prohibuerunt.

Rem accurate reputantibus, statim illorum opinio improbanda videtur, qui crederent, eum ob belli metum discessisse; quomodo enim fieri potuit, ut vir ille, qui per totam vitam rem militarem summo opere adamasset, eum reformidaret hostem, quem saepius jam sui nominis terrore in fugam convertisset? Neque iis assentiendum, qui, ut modo dixi, eum, quia otium ferre nequiret et magistratu nullo fungens patriae suae minus utilis esse posset, ad extera bella profectum esse arbitrarentur ²⁾. Messene enim a tyranni dominatione liberata testis fuerat, quid privatus etiam posset.

Nihil igitur superesse videtur nisi ut statuamus recte vidisse majorem partem civium, qui mala ambitione flagrantem, quod praectura sibi non continuaretur, bellum eum detrectavisse existimarent. Quidquid est, Philopoemen in Creta Gortyniorum copiis

1) Polyb. XXIII. 1. Philop. 13.

2) Cf. Philop. 1. 1.

praefuit, nec ibi more Arcadum simpliciter et aperte bellum gessit, sed omnibus dolis insidiisque utens, ipsos Cretenses, qui tamen astutia sua per omnem antiquitatem famosi fuerunt, superavit effecitque, ut pueri atque infantes viderentur ad veram belli experientiam.

Quum igitur per plures annos in Creta versaretur, interea in Graecia omnia fere mutata sunt. Romanis enim Philippo, Macedonum regi, bellum inferentibus, Achaei, qui initio in verba juraverant Philippi ¹⁾, Cycliade expulso et Aristaeo praetore creato, cum Flaminio Romanorum imperatore, foedus junxerunt a. a. Chr. 198 ²⁾.

Philippus autem, quo Nabidem, tyrannum Lacedaemoniorum, sibi conciliaret, Argos ei tradidit. Perfidus iste, nihil curans, a quo tale munus neque in quam conditionem accepisset, cum Flaminio colloquium habuit, eique duas res pollicitus est, se auxilia missurum adversus Philippum, cum Achaeis autem inducias facturum, quibus conditionibus amicitiae foedus a Romanis impetravit.

Eo ipso anno (a. a. Chr. 197) acerrimo proelio apud Cynoscephalas Macedonum vis fracta et proximo anno libertas Graecorum in ludis Isthmicis a Flaminio proclamata est. Rebus igitur in Graecia compositis, quum jam bellum instaret ab Antiocho, Syriae rege, senatus Romanus, metuens, ne Nabis

1) Liv. XXXII. 5.

2) Liv. XXXII. 19, 23.

novas res moliretur, bellum contra eum decrevit, cuius administrationem Flaminio permisit.

Fortiter restitit tyrannus, sed tandem multitudine circumventus pacem orare coactus est, quam pessimis conditionibus impetravit a. a. Chr. 195¹⁾.

Haud ita multo post Flamininus, praesidiis suis ex omnibus Graeciae urbibus deductis, Romam reversus est a. a. Chr. 194.

---

1) Liv. XXXIV. 24, 30 sqq.

VII.

Nabis foederis conditionibus diu contentus esse non potuit, quum praesertim Aetoli, Romanis infensi, ad rebellandum eum hortarentur. Quandoquidem enim foedere illo omnes maritimae civitates Laconicae tyranno ademptae eorumque tuendorum cura Achaecis mandata erat, ille aegre ferens, se omnino a mari interclusum esse, recuperare ea loca studuit, quare tumultus in iis excitavit et Gythium oppidum oppugnare coepit a. a. Chr. 192.

Quibus rebus cognitis, Achaeci statim ad tyrannum legatos miserunt, qui cum foederis cum Romanis facti admonerent; eodem tempore e suis praesidium dederunt, quod Gythium defenderet. Quum autem ipsi per se bellum movere in tyrannum non auderent, Romam etiam legatos miserunt, qui senatum rogarent, quid sibi faciendum esset. Sena-

tus Atilium praetorem cum classe in Graeciam mittere decrevit. Quod senatusconsultum priusquam Achaeis nuntiatum est, Nabis nihil moratus summa vi Gythium adortus est, et Achaeis, quod praesidio eam urbem munivissent, infensus, eorum agros depopulatus est. Illi, quia legati nondum reverterant, bello persequi tyrannum non ausi, Flamininum, qui eo tempore legatus erat in Graecia, consuluerunt, quid sibi esset faciendum. In concilio omnes confestim ad arma vocarunt; ardor autem ille imminutus est, ubi litterae a Flaminino allatae sunt, quibus auctor erat iis, ut praetorem classemque Romanam exspectarent.

Deliberatione igitur orta, quum alii principum in sententia permanerent, alii ejus consilio utendum esse censerent quem ipsi consuluissent, Philopoemen, qui circa idem tempus ex Creta rediisse ac statim quartum praetor creatus esse videtur, sententiam interrogatus, respondit: Bene constitutum apud Aetolos esse, ne praetor, quum de bello consulisset, ipse sententiam diceret; quare ipsos, quid vellent statuere iussit; praetorem decretum eorum cum fide et cura executurum, annisurumque, ut, quantum in consilio humanum positum esset, nec pacis eos poeniteret nec belli ¹⁾.

Tanta fuit illius viri auctoritas apud cives, ut brevis haec oratio, prudenter ac tempori accommodata habita, omnium animos permoverit; quo factum, ut omnium fere consensu bellum decretum ejusque

---

1) Liv. XXXV. 25.

cura ipsi praetori demandata sit¹⁾. Ceterum et ipse Philopoemen classem Romanam exspectandam esse ducebat, sed metuens, ne differendo et Gythium oppidum et praesidium Achaeorum amitteretur, naves deduxit. Sicut autem belli terrestris scientia omnes fere aequales antecellebat, ita rei navalis omnino imperitus erat, et arbitratus, qui terra vincere hostes sciret, eundem et mari superare posse, mox, quantum in omnibus rebus exercitatio et usus valeat, expertus est.

Jam ab initio in eo offendit, quod navem veterem, octoginta annis ante captam, qua per quadraginta annos nemo usus erat, ornavit atque in mare deduxit²⁾. Omnibus autem compagibus aquam illa recipiente, necessario primo impetu succumbendum fuit. Tyrannus Gythium facile se expugnaturum ducens, dummodo maritima praesidia interclusisset, et ipse aliquot naves comparavit, suosque, quoad pro temporis ratione fieri poterat, quotidie exercuit. Ut igitur Achaeorum classem appropinquare audivit, confestim cum suis navibus obviam iit, et quum proelium iniretur, non diu dubius fuit exitus.

Statim enim prima incursione navis illa vetus, qua praetor vehebatur, divulsa est, et captis fere omnibus qui inerant, praetor ipse aegre speculatoria nave effugit; quo facto ceteri omnes, qua celeritate possent, fugam capessiverunt. Nec tamen

1) Plutarchum et Pausaniam duo bella cum Nabide gesta non bene distinxisse, jam plures monuerunt.

2) Philop. 14. Liv. XXXV, 26.

tanta clades Philopoemenis animum frangere valuit, sed mox alia consilia secum agitavit, ut brevi ignominiam exstingueret suisque spem vincendi redderet.

Quum igitur tyrannus, mari tutum jam se arbitratus, terrestria praesidia etiam arcere in animo haberet, tertiam partem copiarum, quibus Gythium oppugnabat, Plejas abduxit, qui locus trans Eurotam flumen et Leucis et Acriis imminebat; illac enim hostes aggressuri videbantur. Stativis ibi positis, pauci tabernacula habuerunt, major pars casas ex arundine ac fronde sibi fecit; qua re cognita Philopoemen clam in statione quadam agri Argolici magnum parvarum navium numerum armatis complevit, et celeriter in locum vicinum ad castra hostium navigavit.

Tum vero, ubi in terram descendit, per colles notos subito nocte supervenit stativis, quae ad Plejas erant, atque igne in casas immisso, priusquam senserunt hostes, undique flammis circumventi sunt. Tam inopinata re consternati Lacedaemonii vix restiterunt, sed effuse profugerunt; pauci modo in majora castra ad Gythium pervenerunt; plures ferro interfecti sunt.

Ita re bene gesta, Philopoemen totam Laconicam pervagatus magnaque praeda potitus, antequam tyrannus agros praesidiis suis tutari potuisset, Tegeam pervenit, ubi statim concilio Achaeis sociisque indicto magno consensu decretum est, ut confestim exercitus Lacedaemonem duceretur. Sic enim tyrannus a Gythii oppugnatione abduci posse videbatur. Praetor igitur mox in finibus hostium castra posuit;

attamen quod propositum erat efficere non potuit, quia tyrannus, expugnato jam Gythio, universo cum exercitu Achaeis, dum prope ab urbe Lacedaemone in monte Barbosthene consident, occurrit¹⁾. Inexpectato illius adventu Philopoemen primo perculsus, quum praesertim locorum angustiis et iniquitate graviter premeretur, mox tamen ostendit, quanti momenti in bello sit rei militaris scientia. Omnibus enim fere de salute desperantibus, praetor solus immotus tanta sollertia aciem suam instruxit, ut rerum status plane immutaretur.

Primum per Cretensium auxiliares ac Tarentinos equites collem super torrentem, unde aquari possent, occupavit; eo simul impedimenta omnia et calonum turbam transportavit; partem exercitus noctu in valle, ab hostium conspectu remota, in insidiis collocavit. Quum igitur postero die initium pugnae fieret ab auxiliariis, qui utrimque aquatoribus praesidio erant, aliquamdiu anceps fuit proelium; tandem Achaeorum mercenarii et quia multitudine superabantur et quod ita a praetore praescriptum erat terga dantes, hostem in eum retraxerunt locum, ubi in insidiis positi erant Aethiopes. Qui subito e lateribus consurgentes, et suos fugientes per ordinum intervalla receperunt, et hostes effuse persequentes occiderunt aut fugarunt. Tota acies Lacedaemoniorum ea clade conturbata, in castra confugit, nec ibi fortasse impetum insequentium adversariorum susti-

1) Philop. 14. Pausan, VIII. 50, 9. Liv. XXXV. 27 sqq.

nere potuissent, nisi Philopoemen loca confragosa et iniqua metuens, receptui cecinisset. Postero vero die Nabis, sive ob recentem cladem animum despondens, sive timens, ne Aethaei ipsam urbem Lacedaemonem praesidiis denudatam peterent, Pythagoram, generum suum, partem copiarum extra castra instruere jussit, quasi acie decernere iterum vellet; ipse cum robore exercitus per angustam et difficilem transitu viam, citato agmine, urbem versus profectus est. Quod ubi vidit Philopoemen, statim Pythagoram adortus est, quo mox fugato, castra hostium diripuit et per cetratos insectatus est fugientes.

Magna ibi tunc strages edita, quum Lacedaemonii et locorum angustiis et ab adversariis, qui terga caederent, opprimerentur. Dum auxiliares hostem persequuntur, praetor ipse graviter armatos via patientiore ad fluvium Eurotam duxit; ubi castra metatus sub occasum solis ceteros exspectavit. Qui quum nuntiassent, tyrannum ipsum cum paucis in urbem effugisse, majorem partem copiarum per medios saltus vagari, ille suspicatus eos, quoad lucis superesset quidquam, in locis occultis se abdituros, quum vero nox supervenisset, singulos urbem petituros, nonnullas cohortes coenare ac corpora curare jussit, deinde eas circa urbem in insidiis collocavit. Quod exspectaverat evenit, adeoque magna multitudo ab Aethaeis caesa est, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit.

Nabis intra muros compulsus se movere ausus non est, nec prohibere potuit, quominus per triginta dies totam Laconicam pervagarentur omniaque diri-

perent hostes. Quod tyrannus non plane deletus est, id verosimiliter tribuendum invidiae Flamini, qui aegre ferens magnam famam atque auctoritatem, qua inter populares suos ob praeclaras res gestas florebat Philopoemen, interventu suo effecisse videtur, ut induciae illi concederentur¹⁾.

Romanus enim imperator, vana ambitione incensus, se unum maxime a Graecis suspici volebat, nec ferebat, quum ipse, consul Romanus, uno edicto totam Graeciam liberasset, hominem Arcadem, qui parva modo bella tractavisset, secum honore equiparari.

Nabis igitur nondum subactus ad Aetolos misit, qui auxilia ab iis peterent; se enim, illis imprimis auctoribus, bellum instaurasse eoque in summum discrimen pervenisse. Aetoli misere Alexamenum cum mille peditibus, hisque addiderunt triginta delectos ex juventute equites, quibus praetor Damocritus proficiscentibus praecepit, ut quidquid dux imperaret parati exsequerentur.

Alexamenus, Spartam quum venisset, tyrannum aliquamdiu falsa spe lusit; ubi autem idoneum tempus adesse visum est, proditione usus per equites suos hominem, cui praesidio se fore pollicitus erat, perfide interfecit a. a. Chr. 192²⁾. Factum est hoc e praescripto ipsorum magistratum Aetolorum, neque infructum sui sceleris ceperunt; nam, quum Alexamenus ipse et milites ejus ob animorum impotentiam statim ad praedam se verterent, nec quae tempus

1) Cf. Philop. 15. Pausan. VIII. 50, 10.

2) Liv. XXXV. 35.

posceret curarent, Lacedaemonii mercenariiue tyranni conjunctim illos, per universam urbem palantes et rapientes, adorti sunt; major pars caesa, pauci Tegeam et Megalopolim effugerunt, ubi a civibus, Aetolis infensis, comprehensi sub corona venierunt. Philopoemen, caede tyranni cognita, statim cum delecta manu Lacedaemonem profectus est, ubi quum omnia turbata essent, principum aliis persuasit, ut foederi Achaeorum se adjungerent, alios invitos minis ad suam voluntatem perduxit. In quo multum sane eum adjuvit, quod eo ipso tempore praetor Romanus A. Atilius cum quatuor et viginti quinquere-remibus ad Gythium accessit. Magnum igitur incrementum cepit foedus Achaeorum, tanta urbe iis adjecta; neque solum Achaei ea re laeti Philopoemenem summis laudibus extulerunt, verum et Spartanorum principes sperantes, se eum custodem libertatis habituros, haud gravati sunt. (a. a. Chr. 192).

Eo ipso anno Antiochus, bello Romanis indicto, in Graeciam transiit; qui quum in Euboea desideret amore captus virginis Chalcidensis, et in conviviis omnique genere voluptatum tempus tereret, Philopoemen, ut simul milites exemplum regis secutos, sine ulla disciplina vel imperio per urbes vagantes vidit, graviter dolere se affirmavit, quod praetor Achaeorum non esset; se enim omnes hostes in cauponis oppressurum ¹⁾.

---

1) Philop. 17. cf. Liv. XXXVI. 11.

VIII.

Sub idem tempus Lacedaemonii novas res moliti esse videntur; et praetor Achaeorum Diophanes, suffragante Flaminio, eo rem perduxit, ut Spartani bello peterentur. Quod ne fieret Philopoemen prohibere studens, adhortatus est Diophanem, ne, tot copiis Syrorum et Romanorum in Graecia versantibus, nimia severitate dissensiones suorum auget; quem quum minus moveret, facinus perpetravit, Plutarchi iudicio neque lege permissum nec juri exacte respondens, verum insigne tamen et magnam audaciam significans 1). Privatus enim Lacedaemonem properavit, atque civitate ad Achaeorum socie-

---

1) Philop. 16. ἔργον οὐ νόμιμον, οὐδ' ἀπηκριβωμένον ἐκ τῶν δικαίων, ἀλλὰ μέγα καὶ μέγαλον φρονήματι τολμήσας. κ. τ. λ.

tatem reducta omnibusque rebus compositis, portas praetori Achaeorum et legato ¹⁾ Romano clausit.

Immerito Plutarchus illegitimum hoc facinus iudicasse mihi videtur. Quidni enim privato licuit in communis patriae salutem turbas inter cives exortas persuadendo componere? Quod quum bene cessisset, recte fecit Philopoemen, qui Diophanem cum infesto agmine accedentem ab urbe societati adscripta et fidem servante prohibuerit. Jam vero, quod nusquam hanc rem ei exprobrasse videtur Flamininus, qui tanta erga eum flagrabat invidia, satis indicat, id crimini verti ei non potuisse.

Hujus facti in gratiam Lacedaemonii bona Nabidis, centum et viginti talentis aestimata, Philopoemeni dono offerre decreverunt ²⁾. Adeo vero illius integritatem reverebantur, ut nemo inveniretur, qui rem proponere viro auderet; quum vulgo omnes libenter gratiae vel emolumentum causa talia munera perferre soleant. Tandem Timolaum, qui paterno hospitio ac vetere necessitudine illi devinctus erat, miserunt. Is igitur Megalopolim profectus a Philopoemene benigne exceptus est; animadvertens autem viri gravitatem ac simplicitatem morum, de dono ne verbo quidem mentionem fecit, sed alia adventus causa allata, domum rediit.

Iterum missus eadem reverentia impeditus est,

1) Perperam Plutarchus Flamininum *ἑπατον* dicit, quum eo tempore legatus in Graecia esset. Philop. 16.

2) Pausan. VIII. 51, 2. Plutarchus dona haec Philopoemeni oblata esse narrat statim post Nabidem interfectum. cf. Philop. 15.

donec tertium quum venisset, quasi vim sibi faciens quidnam rei esset aperuit. Philopoemen respondit, gaudentem se Lacedaemoniorum benevolentia, brevi ipsum in urbem venturum, ut cunctis principibus gratias ageret. Revera Spartam profectus et in curiam introductus, voluntatem eorum libenter se excipere affirmavit, dona autem abnuvit suasitque, ut amicis liberam vocem relinquerent, inimicos potius pecunia corrumperent ¹⁾).

Sub idem tempus M'. Acilius Glabrio consul et Flamininus legatus Aegium ad Achaeorum concilium profecti sunt, iisque persuadere studuerunt, ut exsules Lacedaemoniorum in patriam restituerent. Philopoemen, nequaquam odio in exsules commotus, sed tantum beneficium non Romanis sed sibi atque Achaeis debere illos cupiens prohibuit, quominus hoc fieret. Proximo anno ipse praetor creatus sua sponte exsules restituit ²⁾).

In conventu illo Aegii habito Aristaeus, qui tunc praetor erat et Romanis favens a Philopoemene dissidebat, civibus suasit, ne quid Romanorum voluntati adversarentur. Fieri enim non posse, ut altera manu hastam, altera caduceum tenentes, amici-

1) Praeclare apud Plutarchum respondisse fertur: *συνεβούλευσεν αὐτοῖς μὴ τοὺς φίλους καὶ ἀγαθοὺς δεκάξειν, ὡν πρόικα τῆς ἀρετῆς ἔξεστιν ἀπολαύειν, ἀλλὰ τοὺς πονηροὺς καὶ τὴν πόλιν ἐν τῷ συνεδρίῳ καταστασιάζοντας ἀνεῖσθαι καὶ διαφθεῖρειν ἕνα τῷ λαβεῖν ἐπιστομισθέντες, ἥττον ἐνοχλοῦεν αὐτοῖς. Βέλτιον γὰρ εἶναι τῶν ἐχθρῶν παραιρεῖσθαι τὴν παρρησίαν, ἢ τῶν φίλων.* Philop. 15. Pausanias l. l. minus accurate eum hoc per Timolaum nuntiasse tradit. Cf. Polyb. XXI. 15.

2) Philop. 17. Liv. XXXVI. 35.

tiam cum potentissima illa gente servarent. Quodsi honestum cum utili conjunctum impetrari non posset, stultum esse eum, qui, dum liceret alterutro potiri, neutrum consequi mallet. Quare aut aequo animo potentioribus obsequendum, aut, si fieri posset, quod omnes negarent, armis contra nitendum esse.

Philopoemen utique agnoscebat, Romanos Achaeis multo superiores esse et ipse quidem postulatis eorum, quae a legibus ac foedere suae civitatis non abhorrerent, sine controversia obtemperandum esse censebat. Quoniam vero ipsi Romani libertatem Graecorum palam ac publice proclamavissent et semper foedera ac jura sociorum revereri consuissent, negabat populi sui dignitatis esse, quaecumque contra leges foederaque imperarentur, ultro exsequi. Immo potius rationibus vel, si opus esset, precibus contra contendendum affirmabat; quodsi omnia irrita fuissent, tum demum potentiori cedere honestum putabat. Tempus certe appropinquare dicebat, quo universa Graecia dominorum arbitrio traderetur, se autem pro virili parte annisurum, ne citius talem ignominiam adspiceret. Quod vero Aristaenus omnibus in rebus Romanis obsequeretur et ita patriae interitum maturaret, id indigne se ferre palam significabat ¹⁾.

Achaei igitur illius auctoritate moti, ut supra vidimus, Romanis quod petebant fortiter negarunt.

---

1) Polyb. XXV. 9.

Philopoemen quintum praetor (a. a. Chr. 189), verosimiliter quo majorem vim foederi adderet, legem tulit, ut in singulis civitatibus quae Achaici concilii essent per vices conventus agerentur; antea enim semper Aegii habebantur, sive ob pristinam urbis dignitatem, sive ob opportunitatem loci id institutum fuerit. Aegienses vero id aegre ferentes, ad consulem M. Fulvium Nobiliorem, qui eo tempore cum exercitu in insula Cephallenia erat, misere, qui ab eo peterent, ne sua privilegia a praetore violari sineret. Consul igitur in Peloponnesum trajecit et quum a Philopoemene Argos, a damiurgis Aegium conventus indiceretur, omnesque fere Argos conventuri viderentur, illuc et ipse concessit; multitudine autem praetoris sententiam sequente, auctoritatem suam interponere non ausus est, sed ad alia negotia se convertit ¹⁾.

Lacedaemonii enim jamdudum indignati, quod, omnibus civitatibus maritimis sibi ademptis, omnino a mari interclusi atque inde multis difficultatibus impliciti essent, nocte vicum maritimum, nomine *Λᾶν* ²⁾, improvise impetu occuparunt. Licet vero postero die, luce exorta, ab ipsis vicanis et ab exsulibus, qui ibi domicilium habebant, repulsi sint, tantus tamen terror omnes vicos maritimos invasit, ut statim ad Achaeos mitterent, qui rem nuntiarent. Nec diu Achaici, quid sibi faciendum esset, dubita-

1) Liv. XXXVIII. 30. cf. Polyb. XXIII. 10.

2) De illo vico cf. Pausan. III. 24.

vere, sed Philopoemene referente decretum est,
 „Cum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius
 „et Romani Laconicae orae castella et vicos tradi-
 „dissent et, cum abstinere his ex foedere Lacedae-
 „monii deberent, Las vicus oppugnatus esset cae-
 „desque ibi facta, qui ejus rei auctores affinesque
 „essent nisi dederentur Achaeis, violatum videri
 „foedus” 1)

Quo decreto cognito, Lacedaemonii ira accensi ac simul metuentes, ne Achaei exsulibus urbem traderent, triginta homines e factione, quae Philopoemeni favebat, interfecerunt, atque extemplo ad consulem Fulvium miserunt, qui urbem suam Romanis dederent. Quo facto hiems prohibuit, quominus statim Achaei infesto agmine fines Laconicae ingrederentur, quum communi consensu bellum decretum esset; passim tamen hostium terram pervagati ac praedati sunt.

Interim Fulvius consul Elin conventum indixit, et post diuturnam altercationem inter Achaecos et Lacedaemonios edixit, ut bello abstinerent, donec Romanam legatos ad senatum misissent. Miserunt igitur Achaei Diophanem et Lycortam, quorum alter omnia Romanorum arbitrio permisit, alter Philopoemenis auctoritatem secutus postulavit, ut Achaeis eo jure, quod ab ipsis Romanis sibi initio concessum esset, uti liceret. Senatus pro solita ipsius calliditate res Achaicas quam maxime turbatas cupiens, utri-

1) Liv. XXXVIII. 31.

usque gentis legatis anceps ac perplexum dedit responsum.

Achaei igitur Philopoemenem, quum tempus adisset magistratu abeundi, sextum praetorem crearunt ¹⁾ a. a. Chr. 188, et exercitu convocato veris initio Laconicam ingressi, circa Compasium ²⁾ castra metati sunt.

Praetor legatos in urbem misit, qui auctores defectionis exposcerent, pollicitus, si id fecissent, civitatem in pace futuram, et illos nihil indicta causa passuros. Ii quos depoposcerant, fide a legatis accepta, sponte ex urbe egressi sunt et castra intrarunt, multis aliis ex principibus Spartanis ultro eos comitantibus. Forte autem antesignani agminis Achaeorum plerique ex exsulibus Lacedaemoniorum constabant, qui ut populares suos viderunt, ira accensi statim in eos impetum fecere et septendecim lapidibus obrutos occidere. Reliqui sexaginta tres vix a praetore et legatis e manibus multitudinis erepti, postridie ab infensis iudicibus damnati et ad supplicium traditi sunt ³⁾.

Quo facto Lacedaemonii terrore perculsi Achaeis se submiserunt, quibus imperatum est a Philopoemene,

1) Liv. XXXVIII. 33.

2) Cf. Polyb. XXIII. 1.

3) Sic Livius XXXVIII. 33. Plutarchus (Philop. 16) narrat, Polybium octoginta Spartanorum, at Aristocratem trecentorum et quinquaginta caedem factam memorasse. Quum vero Pausanias affirmet, trecentos ex iis, qui auctores fuissent defectionis, e Peloponneso expulsos esse, videtur Aristocrates et eorum qui occisi et qui ejeti essent, numerum in unum coegisse. cf. Pausan. VIII. 50. 3.

ut muros diruerent, exsules restituerent, omnes auxiliares, quibus deinceps tyranni usi essent, dimitterent; servi, quos tyranni liberassent, ante certam diem abirent; qui mansissent, eos comprehendere Achaeis liceret; postremo, ut Lycurgi instituta abrogarent et Achaeorum assuescerent legibus; ita cunctos unius corporis instar omnibus in rebus facilius consensuros.

Lacedaemonii inviti omnia mandata exsecuti sunt; servos, a tyrannis civibus adscriptos, in Achaïam abduxit Philopoemen, tribus millibus exceptis, quos e Laconica exire nolentes comprehendit et sub corona vendidit. Ex ea pecunia porticum refecit Megalopoli, quam olim Spartani everterant ¹⁾. Ager Belbinates ²⁾ etiam, quo tyranni antea potiti erant, Megalopolitanis redditus.

Severum igitur in imperio se praestitisse Philopoemenem ex iis, quae tradita sunt, satis constat. Nec Livius nec Pausanias hac de re iudicium suum enunciant; Plutarchus praetorem saevitiae et iniquitatis accusat, quod Spartanorum civitatem funditus everterit ³⁾.

Quodsi hac in re recte video, multa sunt, quibus Philopoemen excusetur ⁴⁾. Quod enim moenia urbis diruit, nihil fecit contra instituta vetera Spartanorum

1) Liv. XXXVIII. 34. Philop. 16.

2) Polybius eum agrum dicit *βελμινάτιον χώραν*. vid. Lib. II. 54.

3) Philop. 16. *Ἐμπιπλάμενος δὲ τῶν Λακεδαιμονίων, καὶ παρ' ἀξίαν πεπραχόσων ἐπεμβαίνων, τὸ περὶ τὴν πολιτείαν ἔργον ὠμότατον ἐξείργασατο καὶ παρανομώτατον.*

4) Polyb. XXI. 17. Liv. XXXIX. 36, 37.

rum, qui ipsorum civium corpora munimenta urbis esse voluerant. Quod exsules in patriam restituit, e qua injuste fuerant ejeti; quod mercenarios dimisit, qui tyrannidis maximum semper fuerant praesidium; quod servos, a tyrannis suae potentiae stabilis causa civibus adscriptos, in alia loca migrare iussit et ubi obedire noluerunt, comprehensos vendidit, non facile quis merito reprehenderit. Denique quod attinet ad leges Lycurgi ab eo abrogatas, nonne revera leges illae institutaque jamdudum ab ipsis Lacedaemoniis vel certe a tyrannis fuerant eversa?

Mihi quidem Philopoemen prudenter egisse videtur, qui, quum Spartanos suis utentes institutis semper seditionibus domesticis laborare ac res novas moliri animadvertisset, civitatem ad Achaeorum instituta revocaverit; nec certum, utrum Plutarchus in ea re suo iudicio usus an Aristocratem aliumve auctorem secutus sit.

Lacedaemonii autem sua conditione diu contenti non fuerunt, sed arbitrati etiam Romanorum auctoritatem a Philopoemene imminutam esse, legatos ad senatum misere, qui praetorem accusarent. Hi effecerunt, ut consul M. Aemilius Lepidus litteras daret ad Achaecos, quibus significaret, eos male cum Lacedaemoniis egisse; quare Philopoemen statim legatum misit Nicodemum cum aliis, qui causam Achaeorum defenderent¹⁾. Diu hi Romae retenti esse vi-

1) Verosimiliter hoc factum, quum Philopoemen septimum praetor erat.

dentur, quum Aristaeno demum praetore, in conventu Achaeorum Megalopoli habito, quid senatus responderisset renuntiarent: senatum nempe aegre quidem ferre caedem ad Compasium factam murosque Lacedaemonis dirutos, nihil autem horum irritum decrevisse ¹⁾.

Verum haud ita multo post (a. a. Chr. 185) Q. Caecilius Metellus, e Macedonia legatus reversus, quum praetor Aristaenus Achaeorum principes Argos convocasset, eo venit et graviter eos incusavit, quod injuria affecissent Lacedaemonios; postulavit, ut quae peccavissent corrigerent. Aristaenus, cui praetori Achaeorum res tuenda erat, tacuit et silentio suo significavit, sibi etiam displicere quae facta essent. Diophanes Megalopolitanus, odio in Philopoemenem commotus, non tantum cum Lacedaemoniis, verum etiam cum Messeniis male actum esse contendit ²⁾. Tum vero ipse Philopoemen et simul Lycortas et Archon tam libere ac luculenter causam dixerunt, affirmantes, quae Achaei fecissent, ipsis Lacedaemoniis expedire nec quidquam horum immutari posse, nisi divina ac humana jura violarentur, ut omnium fere consensu in hanc sententiam responsum legato daretur. Quare indignatus Caecilius, ut concilium gentis sibi concederetur, postulavit. Principes et hoc e suis legibus recusarunt, quia legatus scripta mandata a senatu de ea re non dedisset.

Responso igitur nullo exspectato, Caecilius Ro-

---

1) Polyb. XXIII. 7.

2) Polyb. XXIII. 10.

mam rediit et in senatu vehementer in Achaeos in-
 vectus est. Eodem tempore et Lacedaemoniorum le-
 gati Areus et Alcibiades, qui exsules brevi ante ab
 Achaeis in patriam restituti erant, beneficii imme-
 mores, suam civitatem a Philopoemene imminutam
 planeque exhaustam questi sunt. Altercatione coram
 senatu exorta, quum legatus Achaeorum, Apollonius
 Sicyonius, Lacedaemonios nihil indigne passos esse,
 Caecilio vero e suis legibus conventum dari non
 potuisse, nec se in ea re quidquam peccasse demon-
 straret, senatus tandem decrevit, ut legatio mitte-
 retur in Graeciam, cujus princeps esset Appius
 Claudius.

Anno a. Chr. 184, Lycorta praetore, legati hi in
 Peloponesum venerunt, et datum est iis concilium
 Clitore, in Arcadia. Ibi Appio Achaeos accusante,
 Lycortas pro dignitate magistratus libere atque au-
 dacter respondit; sed mox vanam esse istam liberta-
 tem, Achaeis a Romanis concessam, patuit, quum
 legati dicerent magnopere se iis suadere, ut, dum
 liceret, sponte sua facerent, quae mox inviti facere
 cogerentur 1); quo facto permissum est Romanis, ut
 quae viderentur de Lacedaemoniis mutarent.

---

1) Liv. XXXIX. 37.

IX.

Brevi post novis difficultatibus districti sunt Achaei; erat enim in Messenia Dinocrates¹⁾, vir potens ac factiosus, qui jamdudum aegre ferebat, quod a Philopoemene, quintum praetore, optimatum factio suae patriae oppressa esset. Quare ut ab Achaico foedere suos cives abalienaret, maxime operam dedit, et Romanorum principes conciliare sibi studuit. Imprimis Flaminio se applicuit, cui, quum legatus mitteretur in Asiam ad Prusiam et Seleucum, persuasit, ut suis consiliis faveret. Ubi igitur Naupactum venit T. Quinctius, comite Dinocrate, scripsit ad praetorem damiurgosque Achaeorum, ut concilium genti indiceretur.

---

1) Polyb. XXIV. 5. Plutarch. Flam. 17. Philop. 18.

Philopoemen, qui septuagesimo anno aetatis tunc octavum praetor erat (a. a. Chr. 183), de omnibus rebus jam antea edoctus, neque ignarus Flaminium de Graecia nullum mandatum a senatu accepisse, rescripsit, se statim legato obsecuturum, si indicasset, qua de re convocari vellet Achaeos; sic enim lege magistratibus praescriptum esse. Quod facere non ausus Quinctius nihil respondit, sed in Asiam trajecit. Attamen Dinocrates, licet hac spe depulsus, Messenen rediit, civibusque persuasit, ut a societate Achaeorum desciscerent.

Paucis diebus ante Philopoemen, quum a nonnullis aliquis ob rei militaris peritiam magnopere collaudaretur, virtutem illius detrectasse fertur, quod vivus ab hostibus captus esset. Quod dicens nequaquam suspicabatur, simile fatum sibi eventurum.

Ut enim Messenen descivisse ac vicum Coloni-dem¹⁾ a Dinocrate peti nuntiatum est, praetor, qui id temporis Argis febris laborabat, Lycortam cum exercitu misit fines Messeniorum devastaturum²⁾. Tertio die, quum morbus nondum decessisset, prae animi ardore cohibere se nequivit, et uno die quadringentorum amplius stadiorum itinere confecto, Megalopolim pervenit.

Interca Lycortas hostium fines ingressus erat, sed

1) Philop. 18. Livius XXXIX 49, *Coronen* memorat. cf. Pausan. IV. 34.

2) Pausan. VIII. 51, 5.

neque illato magno damno neque accepto 1), eo ipso tempore domum rediit, quo Philopoemen, celeriter aliquot equitibus Megalopolitanis ex nobilissimis juvenibus delectis 2), citato agmine Messenen properabat. Ad collem Euandrum Dinocratem cum suis obviam factum fugarunt; sed quingenti milites, qui agrum Messeniorum custodiebant, subito succurrerunt. Quod ubi viderunt qui primum pulsati erant, statim e fuga se receperunt, atque universi in Achaeos impetum fecerunt. Philopoemen igitur metuens, ne multitudine circumveniretur, simul de equitibus, qui benevolo animo sponte sua ducem secuti erant, sollicitus, recessit per loca impedita et transitu difficilia; ipse, agmen cogens, saepe in hostes irruit eosque omnino in se traxit; attamen cominus eum aggredi non ausi, ingenti clamore eminus eum lacessiverunt. Itaque licet ipse facile effugere potuisset, juvenum illorum causa saepius ab equitum turma discedens singulosque, qui longius progressi erant, ad reliquum agmen prosequens, tandem in mediis hostibus solus relictus est.

Nec tamen quisquam manus conserere cum eo ausus est, sed telis eminus missis ad loca confragosa et abrupta eum compulerunt, ubi equus prolapsus in terram eum dejecit. Septuagenarius quidem erat, sed assidua exercitatione corporis vires neque fractae neque imminutae haud impedivissent, quominus se

1) Pausan. VIII. 51, 6. cf. IV. 29, 11, 12.

2) Philop. 18. Pausanias VIII. 51, 5, illum ad sexaginta cetratos et equites secum duxisse tradit.

defenderet; tunc vero longo itinere defessus et morbo vixdum liberatus, tam suo casu quam equi onere oppressus, effugere non potuit¹⁾. Capite ictu vulnerato, aliquamdiu nullam emisit vocem, quare hostes arbitrati, eum mortuum esse, corpus spoliare coeperunt. Quum autem capite sublato oculos aperuisset, cuncti superfusi manus ejus in tergo religarunt et vinctum irridentes abduxerunt. Quod ubi Messenen nunciatum est, primum adeo incredibilis visa est res, ut vix sanae mentis nuncius haberetur; quum alii deinceps idem affirmarent, quasi non credituri, nisi suis ipsi oculis vidissent, omnes ex urbe egressi sunt et portis clausis agmini obviam occurrerunt.

Tandem, ut virum illum insignem, qui per quadraginta annos Graeciam sua fortitudine sustentaverat, vinculis oneratum, ignominiose protrahi viderunt, misericordia omnes fere cepit; fuere, qui lacrymas etiam funderent, sortem humanam deplorantes, ut cui nulla fides habenda esset. Praeterea recordabantur, quam bene meritus esset de ipsorum patria, tyranno Nabide Messene expulso. Pauci, qui Dineratis partibus favebant, excruciatum occidi jubebant, metuentes, ne implacabilis hostis evaderet, si periculum effugisset.

Interea qui Philopoemenem captivum ducebant, paulatim urbi appropinquarent ac vix turbam circumfusam summoventes portas intrarunt, sequente

---

1) Pausanias l. l. capite vulneratum ab equo eum decidisse narrat.

reliqua multitudine. Qui a spectaculo exclusi erant clamarunt, eum in theatrum ducendum, ut omnium oculis reformidatus ille vir conspici posset. Dinocrates autem veritus, ne conspectus misericordiam magis etiam moveret suaque consilia impediret, respondit esse quaedam ad summam belli pertinentia, de quibus captivum percontari magistratus vellet; itaque in curiam introductus est.

Variae ibi fuerunt sententiae, quum omnes inopinata re quasi stupefacti nescirent, quid sibi in praesentia statuendum esset. Appropinquante nocte, quum nec quisquam custodiam tanti viri suscipere auderet, nec ceteri uni satis credituri essent, demissus est vinctus in thesaurum publicum sub terra ¹⁾, qui nec aërem nec lucem accipiebat et ingenti saxo machina superimposito claudebatur. Armati praeterea circa locum in statione collocati.

Postero die, quum universa multitudo, pristinorum beneficiorum memor, salvum eum remittendum clamaret et per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, Dinocrates et suos et Achacos metuens, inimicum clam e medio tollere statuit. Aperto igitur carcere, servum introduxit, qui venenum Philopoemeni offerret nec discederet, priusquam sumsisset.

Senex forte chlamyde amictus recumbebat, non somno, verum moerore ac dolore oppressus. Luce animadversa, ut hominem poculum manu tenentem vidit, ob infirmitatem aegre movere se valens, tamen

---

1) Cf. Welcker. Rhein. Mus. 1834. pag. 469.

ad sedendum se erexit, et accepto poculo tantum e servo quaesivisse fertur, numquid de Lycorta et de equitibus audisset; quum ille respondisset et Lycortam et ceteros evasisse, capite annuit et placido vultu „Bene habet,” inquit, „siquidem non in omnibus male rem gessimus.” Tum nulla amplius voce edita poculum impavidus exhaustit, seque reclinans mox animam efflavit ¹⁾.

Talem exitum habuit Philopoemen, vir omnium suae aetatis integerrimus ac libertatis amantissimus. Non diu vero auctores ejus necis victoria sua gavisi sunt.

Equites enim, qui cum praetore incursionis illius tristissimae participes fuerant, ut ducem suum captum ab hostibus animadverterunt, rem per universas concilii Achaici civitates renunciarunt. Achaei igitur, statim legatis missis qui praetorem reposcerent, simul bellum pararunt. Ubi tristis nunciatus turpissimae caedis allatus est, gravissimus luctus et moeror omnes civitates cepit et sine mora, Lycorta duce electo, fines Messeniorum ingressi sunt. Nec diu illi restiterunt, quum ipsa multitudo auctores crudelitatis dedere parata esset. Dinocrates se ipse interfecit; reliquis, quotquot Philopoemenem simpliciter occidendum censuissent, permissum, ut ipsi mortem sibi consciscerent; qui autem supplicio addi cruciatus voluissent, hos Lycortas comprehensos secum abdu-

1) De exitu Philopoemenis cf. Plutarch. Philop. 18 sqq. Polyb. XXIV. 8, 9. Pausan. IV. 29. VIII. 51. Liv. XXXIX. 48 sqq. Justin. XXXII. 1.

xit, ut interitu suo manes occisi praetoris placarent.

Itaque corpore cremato et cineribus in urnam impositis, Achaei composito agmine domum redierunt; fuit ille reditus laetus ob victoriam reportatam, tristis ob jacturam talis viri. Urnam vittis ac coronis coopertam Polybius, Lycortae filius, portabat, a principibus viris stipatus. Multitudo prosequentium assidue accrescebat, donec Megalopolim pervenerunt; qua ex urbe senes, feminae, pueri permixti agmini obviam facti sunt, tantaque comploratio omnes cepit, ut se communem quasi patrem amisisse significarent. Honorifico funere est elatus et ad sepulcrum lapidibus obruti ad mortem sunt Messeniorum captivi, qui tantae crudelitatis auctores fuerant.

X.

Quamquam ex ipsis rebus a Philopocmene gestis, quas enarravimus, ingenium et virtus viri agnosci possunt, tamen, quo clarius illius effigies adumbretur, nonnulla indicia in unum comprehensa subjicere non supervacaneum videtur.

Jam ab ineunte adolescentia ad agendum se applicuit et vitam ad rerum usum plane conformavit; nec dubitandum, quin institutio, qua ducibus Ecdemo ac Demophane usus sit, multum ad hunc animi habitum contulerit.

In vita domestica fuit laboriosus, frugalis, sedulus; ut rem familiarem augetet et simul corporis vires exerceret et confirmaret, assidue ruri laborare solebat. In victu et cultu parcus et simplex fuit, cujus rei festivum nobis exemplum tradidit Plutarchus. Quum enim aliquando Megaram profecturus esset,

hospes, apud quem divertere in animo habebat, forte domo aberat. Cujus uxor ubi audivit, praetorem Achaeorum ad se venire, valde turbata, omnes vires intendit, ut pro dignitate tam illustrem virum exciperet. Dum igitur in coena paranda trepidat et festinat, ipse Philopoemen, obsoleta amictus chlamyde, supervenit, quem illa unum e famulis ejus arbitrata rogavit, ut se adjuvaret et manus operi ad-moveret. Praetor, statim chlamyde abjecta, lignum coepit findere, quem mox hospes ab itinere rever-sus ut laborantem adspexit, admiratus, „Quid facis,” inquit, „Philopoemen?” Cui ille: „Τί γὰρ ἄλλο ἢ κακῶς ὀψέως δινὰς δίδωμι”¹⁾).

Ut ipse parsimoniam et frugalitatem amplecteba-tur, ita et alios ad eas virtutes hortari solebat; mi-lites parce uti cibariis docuit²⁾ et, ut supra vidimus, civium animos ab opulentia et luxu ad armorum cultum ac bellici apparatus splendorem revocavit, arbitratus quippe arma nitida ad terrorem hostibus incutiendum magnam vim habere³⁾).

Veritatis vero semper amantissimus fuit, quo fac-tum, ut, etiamsi pauca modo locutus esset et verba temere ei excidisse viderentur, ea tamen summam haberent fidem et auctoritatem. Ita saepe brevi re-sponso longas adversariorum orationes debilitavit⁴⁾).

Jam vero rei militaris artisque imperatoriae eum

1) Philop. 2.

2) Suidas in voce *στρα*.

3) Polyb. XI. 9.

4) Polyb. XI. 10.

peritissimum fuisse, nemo facile dubitaverit, qui res gestas ejus cognitatas habeat. Omnes scriptores, tam Graeci quam Romani, qui de eo commemoravere, hac in re consentiunt. Polybius, Livius, Diodorus Siculus¹⁾, Justinus, Plutarchus, Pausanias, Polyaeus, cuncti militarem ejus prudentiam ac fortitudinem certatim summis extollunt laudibus: et profecto, si recordamur, quae bella contra Lacedaemoniorum tyrannos, contra Aetolos, apud Cretenses feliciter gesserit, inter praestantissimos totius antiquitatis imperatores eum censendum esse agnoscamus.

Animi ejus vis praecipue elucet in eo, quod Achaeos ex inertia et ignavia ad belli ardorem et alacritatem contra hostes revocavit. Ubicunque autem ille bene rem gessit, felix eventus ipsius sollertiae ac prudentiae debetur. Nam quo tempore Philopoemen rempublicam capessivit, foedus Achaeorum revera in tristissimo statu versabatur. Magistratus propter ignorantiam et nimiam ambitionem officio deerant; ipsi cives militiam detrectabant, Macedonumque reges adulantes vitam in rebus inanibus terebant. Admiranda certe constantia illius viri, qui e tam depravata conditione animos ad majora negotia, ad tuendam libertatem, ad imitandas majorum virtutes permoverit.

Post autem quam Romanorum potentia libertati Graecorum imminere coepit et apparuit, tam validis

---

1) Diod. Sicul. Excerpt. de virtut. et vit. libr. XXX, 575. v. II. p. II. p. III. L. Dindorf.

hostibus succumbendum fore, Philopoemen, etsi futurum Graeciae statum optime praevidebat, tamen omnibus viribus contendit, ut patriam quam diutissime ab interitu defenderet.

Eundem, ut prudentem imperatorem, sic optimum quoque militem fuisse, fortitudo ejus in proeliis adversus Damophantum, Eleorum praefectum equitum, et Machanidam, Lacedaemoniorum tyrannum, ab ipso interfectos, luculenter probat. Neque minus sollertia et astutia eum excelluisse, Nabis saepius dolo ab eo circumventus argumento est.

Quemadmodum autem, ut Plutarchi verbis utar, *μυρίας μάχας κατορθώσας, οὐδεμίαν ἀμφισβήτησιν τῆ τύχῃ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀπολέλοιπεν*¹⁾, sic in administranda republica nequaquam minore laude dignus videtur. Egregia enim prudentia Macedonum auctoritatem in Graecia paulatim imminuit, Romanorum autem ingruenti potentiae, quoad fieri potuit, restitit. Bella autem contra Lacedaemoniorum tyrannos eo praecipue gesta videntur consilio, ut omnes Peloponnesi civitates, quasi in unum corpus redactae, conjunctis viribus libertatem melius tueri possent. Diodorus Siculus certe tam prudentiam ejus quam artem militarem summopere laudat²⁾, nec cum illo iudicio

1) Plutarch. in compar. Philop. cum Flamin. 2.

2) Diodor. Sicul. Excerpt. de virtut. et vit. libr. XXX. 575. v. II. p. II. p. III. L. Dindorf. Ὅτι ὁ Φιλοποίμην, ὁ τῶν Ἀχαιῶν στρατηγός, ἀνὴρ ἐγγόνει φρονήσει καὶ στρατηγίᾳ, καὶ ταῖς ἀλλοδαπαῖς ἀρεταῖς διαφέρων, πάντα τὸν τοῦ ζῆν χρόνον πεπολιτευμένος ἀμέμπτως· καὶ πολλάκις μὲν στρατηγίας ἤξιώθη, τεσσαερά-

nimum pugnare mihi videntur, quae Polybius narrat de foedere temere cum Aegypti rege inito.

Quo tempore enim septimum praetor erat, Lycortam cum aliis legaverat, ut foedus cum Aegypti rege Ptolemaeo renovarent; qui quum Aristaeno praetore donum rediissent, in conventu Achaeorum Megalopoli habito benevolentia regis erga se praedicata, simul splendida dona magistratui obtulerunt. Sed quum plura foedera fuissent Achaeis cum Aegypti regibus, eaque pro temporum ratione variis inita conditionibus, Aristaenus legatos interrogavit, quale foedus renovassent. Quod quum neque legati neque ipse Philopoemen expedire possent, multitudini certe temere atque inconsiderate rempublicam gessisse visi sunt; quare foedus a populo non renovatum est ¹⁾.

Parum quidem accurate Philopoemen hanc rem tractavisse habendus est; at si reputamus, quam inane tale foedus, ab Aegypti rege eo tempore oblatum, ei videri debuerit, certe haec praetoris negligentia existimationi ejus in republica administranda nocere vix potest.

De integritate viri inter omnes scriptores constat. Praecipue haec elucet in responso, quod dedit Spartanis, quum per Timolaum hospitem bona Nabidis dono dare ei vellent. Et sane, quod nemo fere repertus est qui illud munus offerre ei ausus sit, sa-

κοντα ἔτη τοῦ πολιτεύματος ἡγούμενος· μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων εἰς κοινὸν ἠδξήκως τὴν Ἀχαιῶν συμπολιτείαν, πρὸς τε τοὺς ἰδιώτας ἡμερώτατα πολιτεύμενος· καὶ δι' ἀρετὴν παρὰ Ῥωμαίων ἀποδοχῆς τετευχώς.

1) Polyb. XXIII. 9.

tis indicat, quanta reverentia incorruptam illius virtutem vulgo suspicerent.

Polybius etiam tradit, Philopoemenem, quum per quadraginta annos in populari ac vario reipublicae statu cum gloria versatus esset, invidiam tamen civium effugisse. Quod sane fieri haud potuit, nisi communem salutem suis commodis constanter anteposisset; itaque non tam ad gratiam, quam cum constantia ac libertate res administravit¹⁾. Quare mirum videatur quod narrat Plutarchus, eum ex insula Creta reversum, ut ultionem sumeret de Megalopolitanis, quod ipsum ob desertam patriam damnare voluissent, multos vicos vicinos instigasse, ut urbis societatem renunciarent iisdemque, quum morem sibi gessissent, palam in concilio Achaeorum favisse²⁾. Eo minus credibile hoc nobis videatur, si reputemus, eum devicta Lacedaemone et porticum a Spartanis dirutam Megalopoli restituisse et agrum Belbinatem a tyrannis ademptum iis reddidisse³⁾.

Nimio vero belli amore eum flagrasse, non facile quis neget; at si tempus consideremus quo vixit, id minus in eo reprehendendum fateamur. Patriae enim, cujus amantissimus erat, libertatem sustentare non poterat, nisi assidue in armis esset.

Moenia urbis Lacedaemonis diruta et Lycurgi instituta abrogata Plutarcho in causa fuisse, cur vehementer eum objurgaret, supra vidimus, et licet,

1) Polyb. XXIV. 9.

2) Philop. 13. cf. Pausan. VIII. 50, 6.

3) Liv. XXXVIII. 34.

in ipso facinore enarrando, iniquitatis eum absolvere conatus sim, fatendum tamen, eum ita agendo patriae exitium properasse. Sic enim Romanis occasionem praebuit magis magisque rebus Graecorum se immiscendi, quod ipse providere potuisset, nisi animi ardor nonnumquam meliora consilia diremisset. Idem fortasse et de exitu ejus statuendum; nimia enim ipsius temeritate factum videtur, ut in hostium manus inciderit ²⁾).

Omnibus tamen ponderatis, merito a scriptoribus tam Graecis quam Romanis *ultimus Graecorum* praedicatus esse videtur, atque amplissimi honores a popularibus ei redditi indicant, quaenam illorum de eo fuerit opinio. Testante enim Livio, sepultus est ab universo Achaico concilio, adeo omnibus in eum congestis humanis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur ²⁾), cui rei assentitur Diodorus Siculus ³⁾).

Quum igitur multae Philopoemenis statuae in Graeciae urbibus essent, ob constantem populi erga eum benevolentiam non sunt dejectae. Corintho autem a Mummio capta, homo aliquis Romanus, cujus nomen non traditum est, cunctas evertere conatus

1) Cf. Plutarch. compar. Philop. cum Flamin. 1.

2) Liv. XXXIX. 50.

3) 'Αλλ' ἕμως μετὰ τὴν τελευταίην ὡς περὶ τιμὴν θεῖαν προνοίαν τὰς ἰσοθέους τιμὰς ἠλλάξατο τῶν κατὰ τὴν τελευταίην ἀπηντηκῶτων ἀκληρωμάτων· χωρὶς δὲ τῶν κοινῆ τοῖς Ἀχαιοῖς καταψηφισθέντων εἰς τιμὴν τάνδρως ἡ πατρίς ἰδρύσατο καὶ τοῦ βουθυτεῖν αὐτῷ κατ' ἐμιαυτὸν καὶ τῆς ἀρετῆς ἐγκώμια τε καὶ ὕμνους κατέδειξεν ἄδειν τοὺς νέους. Diodor. Sicul. 1. 1.

est. Qua de re altercatione orta, Polybius, Lycortae filius, tam luculenter Philopoemenem defendit, ut neque Mummius neque legati honorem ei habitum obscurare ausi sint ¹⁾).

Denique quanta illius viri fuerit existimatio et fama, abunde efficiatur ex eo, quod a Graecis Latinisque scriptoribus memoriae proditum est, eodem anno (a. a. Chr. 183) tres claros imperatores decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, Scipionem; adeo, inquit Livius, in aequo cum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt ²⁾).

Postremo, ne hoc omittam, corporis robore nulli Peloponnesiorum inferior, sed idem turpi facie fuisse narratur a Pausania ³⁾); quod tamen negat Plutarchus, e simulacro Delphis posito contraria conjiciens. In dubium autem vocari potest, num ea statua, quam post victum Machanidam in honorem victoris positam esse constat, veram viri effigiem expresserit. Ex ipso Plutarcho certe apparet, jam sua aetate opinionem illam de turpi Philopoemenis facie pervulgatam fuisse ⁴⁾. Gracilitatem autem ejus tecte irrisisse videtur Flaminius, quum diceret: „O Philopoemen, ut pulchras habes manus et crura, at ventrem non habes” ⁵⁾); quem jocum Plutarchus potius ad copias pertinuisse

1) Polyb. XL. 7, 8. Philop. 21.

2) Liv. 1. 1. cf. Justin. XXXII. 4.

3) Pausan. VIII. 49, 1.

4) Philop. 2. *Ἦν δὲ τὸ μὲν εἶδος οὐκ ἀσχηρὸς, ὡς ἔνιοι νομίζουσιν.

5) Philop. 2.

existimat; peditatum enim atque equitatum semper ei fuisse egregium; pecuniam saepe defuisse.

Tempore Pausaniae, Tegeae in basi statuæ dejectæ, scriptum fuit hoc epigramma:

τοῦδ' ἀρετὰ καὶ δόξα καθ' Ἑλλάδα, πολλὰ μὲν ἀλκαῖς,

πολλὰ δὲ καὶ βουλαῖς ἔργα πονησαμένου,

Ἄρκάδος αἰχμητᾶ Φιλοποίμενος, ᾧ μέγα κῦδος

ἔσπετ' ἐνὶ πτολέμῳ, δούρατος ἀγεμόνι.

μανύει δὲ τρόπαια τετυγμένα δισσὰ τυράννων

Σπάρτας· αὐξομέναν δ' ἄρατο δουλοσύναν.

ᾧν ἔνεκεν Τεγέα μεγαλόφρονα Κραύγιδος υἱόν

στᾶσεν ἀμαμήτου κράντορ' ἐλευθερίας¹⁾.

Anno hujus seculi XIII in parietinis urbis Megalopolis repertus est lapis sepulcralis, cujus titulum valde mutilatum primus edidit Boeckhius in Corp. Inscr. Gr. N. 1536. Iterum editus est a L. Rossio, qui simul lapidem istum in ecclesia Sinani asservandum curavit, ac nonnullos versus pleniore dedit²⁾. Tandem Carolus Keilius animadvertit tituli initium consentire cum verbis Diodori Siculi, quae supra in honorem Philopoemenis dicta annotavimus³⁾; et inde probabiliter ostendit, lapidem ad ipsius Philopoemenis sepulcrum pertinuisse⁴⁾. Quum autem misere mutilata sit haec inscriptio, ipsa verba referre non opus visum est.

1) Pausan. VIII. 52, 6.

2) Cf. L. Rosz. Inscript. inedit. fasc. I. Naupliae, 1834.

3) Vid. pag. 73.

4) Cf. C. Keil. Analecta epigraphica et onomatologica. Lipsiae 1842. pag. 9—39.

T H E S E S.

I.

False Plutarchus in vitae Philopoem. cap. 16, *ἔργων ὀμώτατον καὶ παρανομώτατον* dicit, quod Philopoemen instituta Lycurgi abrogaverit.

II.

Castarum, quae appellantur, institutio non externa dominatione introducta, sed e vita patriarchali nata esse videtur.

III.

Thucydides in opere suo conscribendo non usus videtur Herodoti historiis.

IV.

Male Plutarchus Solonis *σεισαχθείην* dixit *χρεῶν ἀποκοπήν*.

V.

Lycurgi instituta altius quid spectarunt quam bellicam fortitudinem.

VI.

Vere Schlosser, Universalhist. Uebersicht der Gesch. der alten Welt I. 2. pag. 81: „Die erste Maszregel des Clisthenes, welche dem democraticischen Elemente ein Übergewicht gab, war die Vermehrung der Phylen.“

VII.

Popularis potestas Athenis efficacissima fuit ad artium et literarum studia promovenda.

VIII.

Eadem vero haud parum contulit ad augendam civium licentiam et ad reipublicae vires exhaustas.

IX.

Aristides prudenter fecit, qui post proelium Plataense jus honorum cum universis civibus communicavit.

X.

Non improbandus videtur Alexander Magnus, qui Persarum regno subacto cultum et vestitum Medicum assumpsit.

XI.

Falso Justinus in comparatione Philippi et Alexandri: „amari pater malle, hic metui.” Lib. IX. 8.

XII.

Non assentior Ciceroni in Bruti cap. 12, 45, dicenti: „Pacis est comes otiique socia et jam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam eloquentia.”

XIII.

Perperam Socrates ἐπιστήμας φέει εἶναι πάσας τὰς ἀρετὰς, ὥσθ' ἅμα συμβαίνειν εἶδέναι τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον. Aristot. Eth. Eud. 1, 5.

XIV.

Versus Horatii Ep. II. 2, 199—200 sic legantur:

Pauperies immunda *modo* procul absit; ego utrum
Nave ferar magna an parva, ferar unus et idem.

XV.

Verba Juvenalis Sat. I. v. 113—116.

etsi funesta Pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras,
Ut colitur Pax atque Fides, Victoria, Virtus
Quaeque salutato crepitat Concordia nido.

recte se habere nec quidquam in iis mutandum esse
censeo.

XVI.

Male a nonnullis *medius fidius* explicatur *me dius*
(*Διδῆς*) *filius*.

XVII.

Beckero neganti post Servium Tullium clientes ad
plebejos pertinuisse non assentior.

Handb. der Röm. Alterth. Th. II. Abth. I. pag. 157 sqq.

XVIII.

Recte Beckerus *auctoritatem patrum et legem curiatam* ante legem Maeniam idem significasse statuit.

XIX.

In tradenda pueris historia imprimis praeclarorum
virorum vitae exponendae sunt, ut quae ad conformandos mores plurimum valeant.

XX.

In puerorum aemulatione excitanda tenendum est
illud Quinctiliani dictum: „Licet ipsa vitium est
ambitio, frequenter tamen causa virtutum est.”
